

**Maatschappelijke vorming B**  
2de graad A-finaliteit  
II-MaVo-a

BRUSSEL

D/2021/13.758/100

Versie januari 2022



## Disclaimer

Gezien de te grote omvang en gedetailleerdheid van het geheel van de basisvorming en de specifieke vorming zoals bepaald door de Vlaamse regering (eindtermen, specifieke eindtermen, beroepskwalificaties) zal er, in tegenstelling tot het oorspronkelijke opzet van onze leerplannen, veelal onvoldoende ruimte zijn om de leerplandoelen in dit leerplan met voldoende diepgang te realiseren binnen de beschikbare onderwijstijd of voor het schoolbestuur, het lerarenteam of de individuele leraar om eigen inhoudelijke of didactische keuzes te maken.

De leerplannen 2de graad zijn opgesteld onder voorbehoud van de uitspraak van het Grondwettelijk Hof met betrekking tot het verzoekschrift waarmee de vernietiging van dat decreet wordt gevraagd.

Naargelang de samenstelling van de studierichting waarvoor een leerplan geldt, integreren de leerplandoelen eindtermen basisvorming, cesuurdoelen en/of doelen die leiden naar een beroepskwalificatie. In de concordantietabel geven we duidelijk aan welke leerplandoelen de eindtermen basisvorming, de cesuurdoelen en/of de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie realiseren. De opgenomen cesuurdoelen en de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie werden in overleg met de onderwijsverstrekkers vastgelegd en zijn onder voorbehoud van de goedkeuring van de curriculumdossiers 2de graad.





# 1 Algemene inleiding

De start van de modernisering secundair onderwijs gaat gepaard met een nieuwe generatie leerplannen. Net zoals in de eerste graad zijn de nieuwe leerplannen van de tweede graad ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool en gaan ze uit van de professionaliteit van de leraar en het eigenaarschap van de school en het lerarenteam.

## 1.1 Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten

De nieuwe leerplannen vertrekken vanuit het **vormingsconcept** van de katholieke dialoogschool en laten toe om optimaal aan te sluiten bij het pedagogisch project van de school en de beleidsbeslissingen die de school neemt vanuit haar eigen visie op onderwijs (taalbeleid, evaluatiebeleid, zorgbeleid, ICT-beleid, kwaliteitsontwikkeling, keuze voor vakken en lesuren ...).

De nieuwe leerplannen ondersteunen **kwaliteitsontwikkeling**: het leerplanconcept spoort met kwaliteitsverwachtingen van het Referentiekader onderwijskwaliteit (ROK). Kwaliteitsontwikkeling volgt dan als vanzelfsprekend uit keuzes die de school maakt bij de implementatie van leerplannen.

De nieuwe leerplannen faciliteren een **gerichte studiekeuze** na de tweede graad. Het proces van de studiekeuze eindigt immers niet na de eerste graad. In de tweede graad onderzoeken leerlingen meer gericht waar hun capaciteiten liggen en wat hun talenten zijn. Leerplannen zijn daarbij een belangrijk hulpmiddel. De doelen sluiten aan bij de verwachte competenties van leerlingen die voor een bepaalde studierichting kiezen. De feedback en evaluatie bij de realisatie ervan beïnvloeden op een positieve manier de keuze van leerlingen voor een meer geprofileerde studierichting in de derde graad.

De nieuwe leerplannen gaan uit van de **professionaliteit** van de leraar en het **eigenaarschap** van de school en het lerarenteam. Ze bieden pedagogisch-didactisch voldoende ruimte voor een eigen aanpak van de leraar, het lerarenteam of de school [\[zie disclaimer\]](#).

De nieuwe leerplannen borgen de **samenhang** in de vorming van de tweede graad. Leerplannen zorgen voor een samenhangend fundament van vorming voor alle leerlingen binnen een finaliteit en een studierichting. Ze vertrekken vanuit een gemeenschappelijk referentiekader en hanteren een gelijkgerichte terminologie met respect voor de eigenheid van elk vak. De samenhang in de tweede graad betreft zowel de verticale samenhang (de plaats van het leerplan in de opbouw van het curriculum) als de horizontale samenhang tussen vakken binnen studierichtingen en over studierichtingen en finaliteiten. Waar relevant geven de leerplannen expliciet aan voor welke doelen van andere leerplannen in de school verdere afstemming mogelijk is. Op die manier faciliteren en stimuleren de leerplannen leraren algemene vorming (incl. godsdienstleraren) en leraren specifieke vorming om over de vakken heen samen te werken en van elkaar te leren. Een verwijzing van een vakleraar naar de lessen van een collega laat de leerlingen niet alleen aanvoelen dat de verschillende vakken onderling samenhangen en dat ze over dezelfde werkelijkheid gaan, maar versterkt ook de mogelijkheden tot transfer.

In wat volgt gaan we dieper in op een aantal uitgangspunten.

## 1.2 De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs

De leerplannen vertrekken vanuit een gedeelde inspiratie die door middel van een vormingscirkel voorgesteld wordt. We 'lezen' de cirkel van buiten naar binnen.



- Een lerarenteam werkt in een katholieke dialoogschool die onderwijs verstrekt vanuit een **specifieke traditie**. Vanuit het eigen pedagogisch project kiezen leraren voor wat voor hen en hun school goed onderwijs is.
- Ze wijzen leerlingen daarbij de weg en gebruiken daarvoor **wegwijzers**. Die zijn een inspiratiebron voor hen en hun collega's en zorgen voor een Bijbelse 'drive' in hun onderwijs.
- De kwetsbaarheid van leerlingen ernstig nemen betekent dat elke leerling **beloftevol** is en alle leeransen verdient. Die leerling is **uniek als persoon** maar ook **verbonden** met de klas, de leraar, de school en de bredere samenleving.



Scholen zijn daarbij **gastvrije plaatsen** waar leerlingen en leraren elkaar ontmoeten in diverse contexten. De leraar vormt zijn leerlingen vanuit een **genereuze** attitude, hij geeft om zijn leerlingen en hij houdt van zijn vak. Hij durft af en toe de gebaande paden verlaten en stimuleert de **verbeelding en creativiteit** van leerlingen. Zo zaait hij door zijn onderwijs de kiemen van een hoopvolle, **meer duurzame en meer rechtvaardige wereld**.

- Leraren vormen leerlingen door middel van inhouden van vorming, die we groeperen in **vormingscomponenten**: levensbeschouwelijke vorming, culturele vorming, economische vorming, lichamelijke vorming, maatschappelijke vorming, natuurwetenschappelijke en technische vorming, sociale vorming, talige vorming en wiskundige vorming. De aaneengesloten cirkel van vormingscomponenten wijst erop dat vorming een geheel is en zich niet in schijfjes laat verdelen. Je kan onmogelijk over culturele vorming spreken zonder met taal bezig te zijn; je kan niet beweren dat wetenschap en techniek geen band hebben met economie, wiskunde of geschiedenis. Dwarsverbindingen doorheen de vakken zijn daarbij belangrijk. De vormingscirkel vormt dan ook een dynamisch geheel van elkaar voortdurend beïnvloedende en versterkende componenten.
- Een leraar vormt leerlingen als **individuele leraar** maar werkt ook binnen **lerarenteams** en binnen een **beleid van de school**. De gemeenschappelijke leerplannen (Gemeenschappelijk funderend leerplan en Gemeenschappelijk leerplan ICT) helpen daartoe. Ze worden gestuurd door keuzes die een school (schoolbestuur, beleidsteam, lerarenteam) maakt. Het Gemeenschappelijk funderend leerplan zorgt voor het fundament van heel de vorming dat gerealiseerd wordt in vakken, in projecten, in schoolbrede initiatieven of in een specifieke schoolcultuur.
- De uiteindelijke bedoeling is om **alle leerlingen** kwaliteitsvol te vormen. Die leerlingen zijn dan ook het hart van de vormingscirkel, zij zijn het op wie we inzetten. Zij dragen onze hoop mee: de nieuwe generatie die een meer duurzame en meer rechtvaardige wereld zal creëren.

### 1.3 Ruimte voor leraren(teams) en scholen

[zie disclaimer]

De vrijheid die de leraar krijgt om met het leerplan te werken vraagt van hem een grote professionaliteit. Professionaliteit vergt meesterschap. De leraar is dus een meester in zijn vak; hij beheerst de inhouden die hij onderwijst. Een diep gevoel van verantwoordelijkheid en de overtuiging dat elke leerling het recht heeft om op een goede manier gevormd te worden, liggen aan de basis van zijn professioneel bezig zijn.

Vorming is voor die leraar nooit te herleiden tot een cognitieve overdracht van inhouden. Vorming is iets wat hem in die mate beroert dat hij voor iedere leerling de juiste woorden en gebaren zoekt om de wereld te ontsluiten. Hij wil de leerling tot bij de wereld brengen. De leraar introduceert leerlingen in de wereld waarvan hij houdt en hij probeert hen ook vriend van die wereld te laten worden. Een leraar zorgt er bijvoorbeeld voor dat leerlingen gegrepen kunnen worden door de cultuur van het Frans of door het ambacht van een metselaar. Hij initieert leerlingen in een wereld en probeert hen zover te brengen dat ze er hun eigen weg in kunnen vinden.

We hebben de leerplandoelen noch chronologisch noch hiërarchisch geordend. Vanuit het pedagogisch project van de school, vanuit zijn passie, expertise en creativiteit, in functie (van de beginsituatie) van de klasgroep kan de leraar eigen accenten leggen en differentiëren. Hij kan kiezen welke leerplandoelen hij op welke manier samenneemt bij het uitwerken van lessen, thema's of projecten.

In het leerplan leggen we geen didactische werkvormen vast. Ter ondersteuning van leraren(teams) geven we voor bepaalde leerplanonderdelen louter een indicatie van de nodige onderwijstijd. Dat betekent dat leraren(teams) alle vrijheid hebben om langere leerlijnen op te bouwen en in te zetten op de spiraalsgewijze aanpak van bepaalde leerplandoelen. Leraren bepalen zelf welke contexten ze laten spelen, welke methodieken ze hanteren.

## 1.4 Differentiatie

De nieuwe leerplannen bieden volop kansen om gedifferentieerd te werken. Ze laten toe om te differentiëren op verschillende manieren

- verschillende inhoudelijke keuzes;
- doelen integreren;
- inhouden verbreden door andere contexten aan bod te laten komen;
- verdieping aanbieden;
- in te spelen op verschillen in het abstractievermogen van leerlingen.

Differentiëren is van belang in alle leerlingengroepen. Leerlingen die starten in een studierichting van de tweede graad en voor wie dit leerplan bestemd is, behoren immers wel tot de doelgroep, maar bevinden zich niet noodzakelijk in dezelfde beginsituatie. Dikwijls hebben zij reeds een niet te onderschatten – maar soms sterk verschillende – bagage mee vanuit de eerste graad, de gevolgde basisoptie, de thuissituatie en vormen van informeel leren. Het is belangrijk om zicht te krijgen op die aanwezige kennis en vaardigheden en vanuit dat gegeven, soms gedifferentieerd, verder te bouwen.

Ook de motivatie van leerlingen is soms sterk verschillend. Sommige leerlingen denken meer conceptueel en abstract. Andere leerlingen komen vanuit een meer concrete benadering sneller tot inzichtelijk denken. De ene context kan betekenisvol zijn voor een leerlingengroep, terwijl een andere context dan weer betekenisvoller kan zijn voor een andere leerlingengroep.

Daarnaast bieden leerplannen kansen om de complexiteit van leerinhouden aan te passen. Dat kan door een complexere situatie te schetsen, een minder ingewikkelde bewerking of handeling voor te stellen, of door het aanbieden van meer kennis of vaardigheden leerlingen uit te dagen.

Verschiede leerinhouden aanbieden aan verschillende leerlingen is één vorm van differentiatie. Andere mogelijkheden zijn differentiëren in didactiek, in graad van autonomie en ondersteuning. De ene leerling kan snel zelfstandig werken, de andere heeft intense begeleiding nodig. In de wenken bij de leerplandoelen verwijzen we soms naar differentiatiemogelijkheden. Dat kan door al dan niet ondersteuning of hulpmiddelen aan te bieden in de vorm van voorbeelden, schrijfkaders, stappenplannen ...



Didactische differentiatie kan ook betrekking hebben op het flexibel aanwenden van de beschikbare leertijd, zoals variëren in tempo van onderwijzen en in leertempo van leerlingen, de ene leerling of leerlingengroep wat meer tijd geven dan de andere om hetzelfde te leren.

Differentiatie kan ook door leerlingen naar verschillende producten te laten toewerken die dan naar gedifferentieerde vormen van evaluatie leiden.

## 1.5 Opbouw van de leerplannen

Elk leerplan is opgebouwd volgens een vaste structuur: algemene inleiding, situering, pedagogisch-didactische duiding, leerplandoelen, basisuitrusting, concordantie. Alle onderdelen van het leerplan maken inherent deel uit van het leerplan. Schoolbesturen van Katholiek Onderwijs Vlaanderen die de leerplannen gebruiken, verbinden zich tot de realisatie van het gehele leerplan.

In de **algemene inleiding** belichten we het leerplanconcept en gaan we o.m. dieper in op de visie op vorming, de ruimte voor leraren(teams) en scholen en de mogelijkheden tot differentiatie.

In de **situering** beschrijven we - waar relevant - de samenhang met de eerste graad, de samenhang in de tweede graad en de plaats in de lessentabel.

In de **pedagogisch-didactische duiding** komen de inbedding in het vormingsconcept, de krachtlijnen, de opbouw, de leerlijnen, de aandachtspunten met o.m. de nieuwe accenten van het leerplan aan bod.

De **leerplandoelen** zijn sober en helder geformuleerd waarbij het leerplandoel als geheel het verwachte niveau van realisatie en beheersing aangeeft. Waar relevant voegen we bij de leerplandoelen een opsomming of een afbakening (★) toe die duidelijk aangeeft wat bij de realisatie van het leerplandoel aan bod moet komen. Ook de pop-ups bevatten informatie die noodzakelijk is bij de realisatie van het leerplandoel.

Alle leerplandoelen zijn te bereiken, met uitzondering van attitudes. Leerplandoelen die een **attitude** zijn en dus na te streven, duiden we aan met een sterretje (\*).

We tonen de **samenhang** met andere leerplannen in de **tweede graad**. Zo geven we het overleg in lerarenteams alle kansen. Waar relevant verwijzen we ook naar **samenhang met de eerste graad** en naar specifieke items die reeds in de leerplannen van de eerste graad aan bod kwamen.

Ten slotte geven we een aantal zinvolle of inspirerende **wenken** (✓). Het betreft voornamelijk een noodzakelijke toelichting bij leerplandoelen of specifieke begrippen, suggesties voor een mogelijke didactische aanpak of een afbakening van de leerstof.

De **basisuitrusting** geeft aan welke materiële uitrusting vereist is om de leerplandoelen te kunnen realiseren.

In de **concordantie** geven we aan welke leerplandoelen gerelateerd zijn aan bepaalde eindtermen, cesuurdoelen of doelen die leiden naar beroepskwalificaties.

## 1.6 Tot slot

[zie disclaimer]

De nieuwe leerplannen geven richting en laten ruimte. Ze faciliteren de inhoudelijke dynamiek en de continuïteit in een school en lerarenteam. Ze vormen een kwaliteitskader dat inzet op een eigen visie en een identiteitskader dat de unieke identiteit van een school in de diverse samenleving versterkt en ondersteunt. Zo garanderen we binnen het kader dat door de Vlaamse regering werd vastgelegd voldoende



vrijheid voor schoolbesturen om het eigen pedagogisch project vorm te geven vanuit de eigen schoolcontext. We versterken het eigenaarschap van scholen die d.m.v. eigen beleidskeuzes de vorming van leerlingen gestalte geven. We creëren ook ruimte voor het vakinhoudelijk en pedagogisch-didactisch meesterschap van de leraar, maar bieden – via pedagogische begeleiding – ondersteuning waar nodig.

## 2 Situering

### 2.1 Samenhang met de eerste graad

Het leerplan Maatschappelijke vorming in de tweede graad bouwt verder op meerdere leerplannen uit de eerste graad. In de tabel hieronder lees je de samenhang tussen de verschillende rubrieken in dit leerplan en de leerplannen van de eerste graad.

Leerplannen eerste graad	Rubrieken leerplan Mavo tweede graad
Leerplan Mavo	In relatie met zichzelf, de anderen en de samenleving
Leerplan Mavo	Zich bewust van zijn verleden en zijn geschiedenis
Leerplan Natuur en ruimte of leerplan Natuur, ruimte & techniek	Zich bewust van de wereld en de ruimte waarin hij leeft
Leerplan Mavo	Financieel en economisch verantwoordelijk
Leerplan Artistieke vorming of leerplannen Beeld en Muziek	Artistiek en creatief

### 2.2 Samenhang in de tweede graad

#### 2.2.1 Samenhang met de leerplannen algemene vorming binnen de A-finaliteit

De leerplannen algemene vorming binnen de A- finaliteit (Maatschappelijk vorming, Nederlands, Engels-Frans, Natuurwetenschappen en Wiskunde) vertonen een belangrijke samenhang. Die samenhang heeft niet zozeer te maken met de invalshoek van het leerplan die voor elk vak verschillend is, maar wel met de levensechte en betekenisvolle contexten die gelijkaardig kunnen zijn bij de realisatie van de verschillende leerplannen.

#### 2.2.2 Samenhang over de finaliteiten heen

Er is inhoudelijk verwantschap tussen het leerplan Maatschappelijke vorming van de tweede graad en meerdere leerplannen uit de D- en D/A-finaliteit. De tabel hieronder geeft deze inhoudelijke verwantschappen weer.

Rubrieken leerplan Mavo tweede graad	Leerplannen D- en D/A-finaliteit
In relatie met zichzelf, de anderen en de samenleving	Leerplannen MEAV (Maatschappelijke, economische en artistieke vorming) en complementair leerplan Mens & samenleving
Zich bewust van zijn verleden en zijn geschiedenis	Leerplannen Geschiedenis
Zich bewust van de wereld en de ruimte waarin hij leeft	Leerplannen Aardrijkskunde
Financieel en economisch verantwoordelijk	Leerplannen MEAV (Maatschappelijke, economische en artistieke vorming) en complementair leerplan Mens & samenleving



Artistiek en creatief	Leerplannen MEAV en complementair leerplan Artistieke vorming
-----------------------	--

## 2.3 Plaats in de lessentabel

In de modellessentabel zijn voor dit leerplan 6 graduren voorzien. [\[zie disclaimer\]](#)

## 3 Pedagogisch didactische duiding

### 3.1 Maatschappelijke vorming en het vormingsconcept

Het leerplan Maatschappelijke vorming is ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialogeschool. In het leerplan ligt de nadruk op sociale vorming, maatschappelijke & historische vorming, culturele vorming en economische vorming. De wegwijzers uniciteit in verbondenheid, kwetsbaarheid en belofte, generositeit, gastvrijheid, rechtvaardigheid, verbeelding en duurzaamheid maken er inherent deel van uit.

Leerlingen leren zichzelf kennen als meer dan ‘losse individuen’, maar herkennen en erkennen zich als persoon en als knooppunt van relaties (**uniciteit in verbondenheid**). **Sociale vorming** daagt hen uit om minder ik-gericht en meer empathisch en **genereus** te leren en leven en **duurzame** sociale en relationele vaardigheden te ontwikkelen.

Leerlingen leren hun weg en plaats vinden in de complexe en diverse maatschappij. Ze leren om vanuit het verleden kritisch te reflecteren over heden en toekomst. **Maatschappelijke en historische vorming** zet leerlingen aan om zich intercultureel te vormen en een meer **gastvrije** en **rechtvaardige** wereld te creëren.

**Economische vorming** zet leerlingen ertoe aan een rol binnen de samenleving op te nemen. Economische vorming leert leerlingen hun dagelijks leven organiseren binnen de complexe en complexer wordende samenleving. Leerlingen worden op die manier meer weerbaar en zelfredzaam.

Leerlingen krijgen mogelijkheden om kunst en cultuur te verkennen en inzicht te verwerven in de culturele diversiteit. Via **culturele vorming** leren leerlingen hun **verbeeldingskracht** te beleven, te versterken, vorm te geven en ervan te genieten. Artistieke uitingen van zichzelf en anderen raken en inspireren hen. Kunst laat zien hoe **kwetsbaar** leerlingen vaak zijn, maar tegelijk ook hoe **beloftevol** ze zijn.

Uit die vormingscomponenten en wegwijzers zijn de krachtlijnen van het leerplan ontstaan.

### 3.2 Krachtlijnen

#### *Persoonsvorming in verbondenheid met anderen*

Leerlingen stellen zich diverse vragen: wie ben ik en waarvoor sta ik? Wie wil ik zijn en ben ik wie ik wil zijn? Wie ben ik in relatie tot anderen? Wie of wat heb ik nodig om te groeien tot wie ik wil zijn? Hoe beïnvloeden anderen mij? ... We ondersteunen leerlingen in de zoektocht naar de eigen identiteit in relatie met anderen en bij het vinden van hun plaats in de samenleving. We leren hen oog hebben voor de eigen kwetsbaarheid en die van anderen. In het samen leren ervaren leerlingen de kracht van hun uniciteit in verbondenheid.

***Als persoon aan een diverse samenleving participeren en samen met anderen duurzame, sociale en relationele vaardigheden ontwikkelen***

In een wereld die gekenmerkt wordt door diversiteit, is de school voor leerlingen bij uitstek een oefenplaats. Dankzij samen leven, werken en leren ontwikkelen leerlingen hun sociale en relationele vaardigheden, en dat met respect en aandacht voor het welbevinden van zichzelf en de ander.

### **Betekenis geven aan de samenleving vanuit politiek, economisch, cultureel, sociaal, ruimtelijk en historisch perspectief**

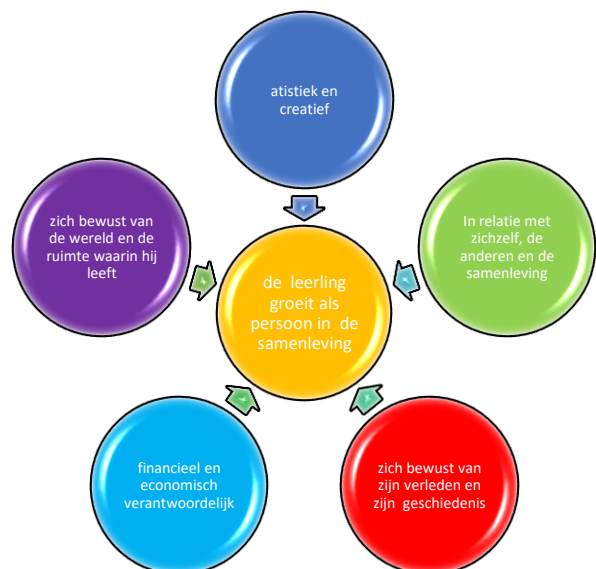
Vanuit maatschappelijke vorming willen we leerlingen voldoende bagage geven om als burger kritisch en actief deel te nemen aan de samenleving. Daarvoor bieden we verschillende referentiekaders aan die leerlingen kunnen gebruiken om hun mening te vormen.

### **De verbeeldingskracht van kunst en cultuur beleven en ervan genieten**

Artistiek-creatieve vorming komt helemaal tot zijn recht wanneer het een bewust aandeel heeft in de vorming van een jonge mens tot persoon: kunst en cultuur doen leerlingen als mens breder en dieper denken, voelen en leven. Via verbeelding fantaseren leerlingen, verzinnen ze nieuwe contexten en creëren ze. Kunst voegt zin en betekenis toe aan 'ik', 'de ander' en 'de wereld'.

## **3.3 Opbouw**

De leerling groeit vanuit diverse invalshoeken als persoon in de samenleving: 'In relatie met zichzelf, de anderen en de samenleving', 'zich bewust van zijn verleden en zijn geschiedenis', 'zich bewust van de wereld en de ruimte waarin hij leeft', 'financieel en economisch verantwoordelijk' en 'artistiek en creatief'.



Die invalshoeken zijn opgenomen als afzonderlijke rubrieken in het leerplan. Bij het werken aan de leerplandoelen uit de verschillende rubrieken creëer je voorwaarden om leerlingen te helpen groeien als persoon in de samenleving.

Het doel van maatschappelijke vorming is enerzijds leerlingen vanuit verschillende perspectieven te leren kijken naar de samenleving. Anderzijds leren ze hoe hun eigen keuzes en gedrag invloed hebben op het groter geheel. Bij de opbouw van het leerplan gaan we uit van een sterke interactie tussen de krachtlijnen en de rubrieken. Een dergelijke rubricering nodigt uit tot een interdisciplinaire aanpak tussen doelen uit diverse maatschappelijke domeinen: politiek, economisch, cultureel, sociaal, ruimtelijk en historisch. Een meer interdisciplinaire aanpak leidt tot een dieper en meer samenhangend inzicht in de leerstof.

## **3.4 Leerlijnen**

### **3.4.1 Samenhang met de eerste graad**

In de wenken bij de leerplandoelen staat aangegeven welke elementen al aangebracht zijn in de loop van de eerste graad.

Eerste graad	Tweede graad
--------------	--------------



Begrip identiteit (Mavo)	Verhouding persoonlijke identiteit - groepsidentiteit
Diversiteit in klas- en leefomgeving (Mavo)	Samenleven in een diverse samenleving
In informele en formele situaties met elkaar omgaan in een diverse samenleving (Mavo) Constructieve oplossingen bij conflicten (Mavo) <i>*Respectvol en constructief omgaan (GFL)</i> <i>*Gevoelig zijn voor normen en waarden, voor goed en kwaad (GFL)</i>	Omgaan met individuen en groepen in een diverse samenleving: conflictsituaties, gemeenschappelijke afspraken
Mechanismen van vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk (Mavo)	Strategieën m.b.t. vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk
Situaties van onverdraagzaamheid en discriminatie (Mavo)	Gevolgen racisme, onverdraagzaamheid, discriminatie
Belang van mensen- en kinderrechten (Mavo)	Eerbiedigen van mensen- en kinderrechten
<i>Opkomen voor eerbiedigen van mensenrechten en sociale rechtvaardigheid (GFL)</i>	Sociale rechtvaardigheid en (kans)armoede
Participatie en democratische besluitvorming in de eigen leefwereld (Mavo) Bestuursniveaus: gemeente, provincie, gewest, gemeenschap, België, Europese Unie (Mavo)	Besluitvorming in een democratie
<i>*Eigen emotionele kwetsbaarheid durven verwoorden (GFL)</i> <i>*Eigen fysieke en mentale grenzen bewaken (GFL).</i> <i>*Respectvol omgaan met relationele en seksuele integriteit (GFL)</i> <i>*Respectvol omgaan met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag, seksuele ontwikkeling en veranderingen in puberteit (GFL)</i>	Relationele en seksuele integriteit en weerbare reacties
Oorzaken en effecten van verslavende middelen en handelingen (Mavo)	Oorzaken en effecten van verslavende middelen en handelingen: combigebruik en wettelijke bepalingen
Situëren in tijd en ruimte op tijdlijn, wereldbol, relevante kaart (N&R) Situëren zichzelf, andere personen, plaatsen, gebeurtenissen op terrein, wereldbol, relevante kaarten (N&R)	Situëren in ruimte (vanuit geografische invalshoeken) en tijd
Bruikbaarheid, correctheid en betrouwbaarheid van bronnen en vergelijken van bronnen (Mavo)	Historische bronnen vergelijken
Aangeven hoe mensen uit andere tijd en plaats gebeurtenissen anders bekijken (Mavo)	Betekenis geven aan (historische) plaatsen, gebeurtenissen, personen
Gelijkenissen, verschillen, veranderingen in aspecten van het dagelijks leven vroeger en nu, hier en elders (Mavo)	Gelijkenissen, verschillen en verbanden tussen vroeger en nu
/	Beweging van de aarde om eigen as en rond de zon
Begrip duurzame ontwikkeling (Mavo)	Uitdagingen m.b.t. duurzame ontwikkeling
Systeemdenken bij duurzaamheidskwesties (Mavo)	Systeemdenken bij duurzaamheidskwesties
Landschappen veranderen door natuurlijke oorzaken en menselijke ingrepen (N&W)	Kenmerken en ruimtelijke gevolgen van mondialisering
/	Demografische evoluties en ruimtelijke gevolgen ervan
Gebruik van geografische hulpbronnen en terreintechnieken (N&W)	Gebruik van terreintechnieken, geografische hulpbronnen en GIS-viewers

/	Voordelen van werken met studentenovereenkomst
/	Reële kost bij aankopen
Budgettaire keuzes maken en keuzegedrag beargumenteren (Mavo) Inkomsten en uitgaven binnen een gezinsbudget (Mavo)	Keuzes bij aankopen in functie van eigen budget en gezinsbudget
/	Schadeaangifte
Openstaan voor kunst- en cultuuruitingen van eigen en andere culturen	Interesse voor (elkaars) kunst- en cultuuruitingen
Onderwerp, bedoeling en bouwstenen van kunst- en cultuuruitingen waarnemen	Waarnemen en interpreteren van onderwerp en bedoeling van kunst- en cultuuruitingen.
Onderzoeken hoe bouwstenen, onderwerp en bedoeling elkaar onderling beïnvloeden in kunst	Analysen hoe vormgeving, onderwerp en bedoeling elkaar onderling beïnvloeden
Artistiek werk i.f.v. een afgebakende opdracht creëren vanuit de eigen verbeelding	Artistiek werk creëren vanuit de eigen verbeelding
Gedachten en gevoelens bij het waarnemen van kunst- en cultuuruitingen uitdrukken	Invloed van kunst- en cultuuruitingen op gedachten, gevoelens en gedrag uitdrukken
Vanuit eigen creatieve ervaringen waardering uitdrukken voor kunst- en cultuuruitingen	Vanuit eigen creatieve ervaringen waardering uitdrukken voor vormgeving en inhoud van kunst- en cultuuruitingen

### 3.4.2 Samenhang in de tweede graad

#### **Inhouden Gemeenschappelijk Funderend leerplan die een relatie vertonen met inhouden Maatschappelijk vorming**

De leerplandoelen uit het leerplan Maatschappelijke vorming vertonen heel wat samenhang met de leerplandoelen uit het Gemeenschappelijk Funderend leerplan. Wanneer je werkt rond identiteit, relationele integriteit of samenleving, werk je automatisch ook aan doelen uit de onderdelen Kwetsbaar en beloftevol; Uniek en verbonden; Waardevol, zinrijk en betekenisvol. Wanneer je werkt rond sociale rechtvaardigheid kan je dat koppelen aan doelen uit het onderdeel Geëngageerd en verantwoordelijk.

Door te werken aan de doelen in de rubriek 'artistiek en creatief' zet je automatisch in op het Gemeenschappelijk funderend leerplan. Wanneer je werkt aan deze doelen, zorg je er namelijk voor dat leerlingen aandacht hebben voor de waarde van kunst en cultuur binnen hun persoonlijke ontwikkeling.

#### **Inhouden Godsdienst die een relatie vertonen met inhouden Maatschappelijke vorming**

In het leerplan van de tweede graad vind je samenhang met doelen of ingrediënten uit de terreinen 'Persoonsvorming' (P), 'Gekozen worden en kiezen' (G), 'Ontmoeten' (On) en 'Omgaan met verscheidenheid' (Om). Afhankelijk van de uitwerking van de doelen en bijhorende ingrediënten kan afstemming met het vak Godsdienst aangewezen zijn.

#### **Inhouden Natuurwetenschappen die een relatie vertonen met inhouden Maatschappelijke vorming**

- Meetinstrumenten en hulpmiddelen gebruiken
- Wisselwerking tussen natuurwetenschappen en de maatschappij

#### **Inhouden Nederlands die een relatie vertonen met inhouden Maatschappelijke vorming**

- Betrouwbaarheid en correctheid van geschreven en gesproken teksten
- Zich op een creatieve manier uitdrukken
- Gedachten, gevoelens en beleving bij literaire teksten
- Respectvol omgaan met overeenkomsten en verschillen in taaluitingen



- Relatie tussen taal en identiteitsvorming

### Inhouden Engels-Frans die een relatie vertonen met inhouden Maatschappelijke vorming

- Interesse tonen in culturele contexten met Engels en Frans als officiële taal
- Gedachten, gevoelens en beleving bij literaire teksten

### Inhouden Wiskunde die een relatie vertonen met inhouden Maatschappelijke vorming

- Wisselwerking tussen wiskunde en andere domeinen
- Meetinstrumenten en hulpmiddelen gebruiken.
- Eenvoudige berekeningen uitvoeren
- Verbanden leggen tussen 2D en 3D
- Gebruik van grootheden en eenheden
- Informatie aflezen uit tabel of grafiek
- Mediaan, rekenkundig gemiddelde en variabreedte interpreteren
- Kwantitatieve informatie uit grafische voorstellingen interpreteren

### 3.4.3 Samenhang met de derde graad

Bij het beëindigen van de tweede graad van het secundair onderwijs kiezen de leerlingen welke studierichting zij in de derde graad willen volgen. Het leerplan Maatschappelijke vorming van de derde graad bouwt verder op het leerplan Maatschappelijke vorming van de tweede graad en ondersteunt de leerlingen in het verder groeien in maatschappelijke, historische, ruimtelijke, economische, culturele en artistieke competenties.

## 3.5 Aandachtspunten

- Nogal wat leerlingen hebben aan het begin van de tweede graad al een hele onderwijsloopbaan achter de rug. Die is niet altijd ideaal verlopen. Het zelfvertrouwen van sommige leerlingen is eerder laag. Inzetten op een veilig en verbindend klasklimaat is in dat opzicht cruciaal. Een **waarderende houding** van de leraar is daarbij belangrijk. Zeker voor een kwetsbare leerling kan een hernieuwd geloof in de eigen mogelijkheden wonderen verrichten. De leraar is vaak een model voor de leerling.
- De leerlingen van de tweede graad A-finaliteit vormen een diverse groep. Dat maakt een **gedifferentieerde aanpak** nodig.
- Het leerplan helpt leerlingen bij het leggen van verbanden binnen het leerplan en over de vakken heen. Het stimuleert leerlingen tot **leren in samenhang**. Die samenhang krijgt vorm in verschillende organisatiemodellen waarbij vakken afzonderlijk, gedeeltelijk geïntegreerd of geïntegreerd aangeboden worden. Meer informatie over diverse organisatiemodellen kan je vinden op de website van Katholiek Onderwijs Vlaanderen.
- De leerling in de A-finaliteit heeft het vaak wat moeilijker om abstract te denken. Het leerproces verloopt dan ook bij voorkeur **inductief**: levensechte opdrachten kunnen inspelen op de ervaring van leerlingen maar kunnen ook de ervaringswereld van leerlingen verbreden.
- Leerlingen van de A-finaliteit hebben behoefte aan **duidelijke structuur** en **ondersteuning** zowel wat betreft de inhoud van het geleerde als wat betreft het leren zelf. **Sturing** heeft op termijn de zelfstandige ontwikkeling van de leerling op het oog.

#### Vakspecifieke aandachtspunten

- Via maatschappelijke vorming willen we leerlingen leren begrijpen hoe de wereld van vandaag in elkaar zit en hen stimuleren om constructief bij te dragen aan de maatschappij van morgen. Linken leggen tussen de verschillende rubrieken is daarvoor nodig.

- De leerplandoelen moeten niet gelezen worden als een chronologische lijn voor de uitwerking in lessen. Je hebt de vrijheid om te bepalen in welke volgorde je ze aanbiedt en welke doelen je combineert. Bij de uitwerking van lessen en projecten gaat het steeds over één of meer van onderstaande leerplandoelen gecombineerd uit verschillende leerplanrubrieken. Alle doelen zijn evenwaardig.
- Bepaalde leerplandoelen vragen een specifieke expertise of sluiten meer aan bij de expertise van de ene of andere leraar. De vakgroep is bij uitstek het forum om daarover in dialoog te gaan en af te stemmen hoe de doelen best gerealiseerd kunnen worden.
- Een leerplandoel op zich is geen tijdsindicatie: er zijn leerplandoelen die heel wat tijd vragen om ze effectief te realiseren, andere leerplandoelen zijn sneller verworven.
- Er is een grote samenhang tussen de inhoudelijke doelen uit dit leerplan en de attitudinale leerplandoelen uit het Gemeenschappelijk funderend leerplan.
- Sommige onderdelen van het leerplandoel zijn weergegeven in oranjebruin en Italic. Dit betekent dat deze onderdelen aan bod kwamen in de eerste graad.

## 4 Leerplandoelen

Via maatschappelijke vorming willen we leerlingen leren begrijpen hoe de wereld van vandaag in elkaar zit en hen stimuleren om constructief bij te dragen aan de maatschappij van morgen. Linken leggen tussen de verschillende rubrieken is daarvoor nodig.

### 4.1 In relatie met zichzelf, de anderen en de samenleving

#### LPD 1 De leerlingen lichten toe dat identiteit een complex samenspel is van persoonlijke *identiteit* en de identiteit van groepen waartoe je behoort.

**Samenhang algemene vorming:** II-Ned-a LPD 13; II-God-a P3, 4, OP108, ILC 4, 12, 23

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad leren leerlingen dat persoonlijke identiteit meervoudig is en zich ontwikkelt in relatie met anderen en doorheen tijd en ruimte (I-Mavo-b LPD 11).

- ✓ Persoonlijke identiteit is de manier waarop de mens zich definieert door persoonlijke eigenschappen zoals lichamelijke, sociale, culturele, seksuele voorkeur, levensbeschouwing, sociale achtergrond.

Vanuit de doelen die betrekking hebben op Relationele en seksuele vorming (LPD 9, 10) kan je aandacht besteden aan aspecten van identiteit zoals gender, seksuele voorkeur en seksuele geaardheid en het respect ervoor.

Groepsidentiteit legt de focus op de interactie met anderen en het belang om tot (een) groep(en) te behoren zoals subculturen, gender-gerelateerde groepen, socio-economische groepen, levensbeschouwelijke groepen, regionale groepen, nationale groepen, supranationale groepen. Je kan denken aan groepen op basis van taal, kledij, het hebben van een rolmodel, lichaamsversiering, muziek, leeftijd (cohort), gender, geaardheid, vrijetijdsbesteding, interesses, sociale achtergrond, woonplaats, (etnische) afkomst, religie ...

- ✓ Je mens- en wereldbeeld bepaalt mee je identiteit en andersom. Een mensbeeld of mensvisie is een opvatting (visie) over wie of wat de mens is of zou moeten zijn. Elke



keer wanneer je iets zegt in de aard van “een mens is zus of zo” of “een mens zou zus of zo moeten zijn” verwoord je een mensbeeld.

Een wereldbeeld of maatschappijbeeld is de opvatting die een mens heeft over hoe de wereld of de samenleving is of zou moeten zijn. Telkens wanneer je zegt “de wereld is ...” of “de samenleving zou moeten zijn ...” formuleer je een wereldbeeld.

Bij mens- en wereldbeeld kan je een link leggen met de doelen over historische beeldvorming (LPD 14).

## **LPD 2 De leerlingen vergelijken eigenschappen van verschillende vormen van samenleven met aandacht voor de *voordelen en uitdagingen* ervan voor een *diverse samenleving*.**

**Samenhang algemene vorming:** II-God-a Om1, 2, ILC 19, 22

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad ontdekken leerlingen hoe diversiteit in de eigen klas- en leefomgeving kansen geeft en uitdagingen biedt voor het samenleven (I-Mavo-b LPD 12).

- ✓ Bij eigenschappen kan je als leraar denken aan open vormen van samenlevingen of gesloten vormen (bv. sekte) van samenleven, samenlevingen met en zonder regels en wetten, wel of geen inspraak, met een of meerdere personen aan het hoofd, multiculturalisme, monoculturalisme, integratie, assimilatie, inclusie, exclusie ... Het is niet de bedoeling dat de leerlingen die termen kennen.  
  
Je kan het leerplandoel op kleine schaal zien (bv. in de inclusieve klas, woonvormen, gezinsraad, familieraad, leerlingenraad ...) en op grotere schaal (multiculturele samenleving, inclusieve samenleving, openstaan voor mensen met een beperking, de stedelijke samenleving). Je kan daarbij een link leggen met bestuursvormen (zie LPD 8).
- ✓ Voordelen van diversiteit zoals culturele verrijking, uitwisseling van ideeën, economische uitwisseling.  
  
Uitdagingen van diversiteit zoals constructief omgaan met verschillen, meningsverschillen, verschillende belangen, verschillende referentiekaders van waaruit men denkt en handelt (linken met historische beeldvorming LPD 14), risico van groepsdenken en uitsluiting.
- ✓ Je kan linken leggen met de historische (LPD 14) en ruimtelijke (LPD 21 andere plaatsen in de wereld) doelen en de doelen over vooroordelen en stereotypering, groepsdruk en machtsmisbruik (LPD 4).

## **LPD 3 De leerlingen *passen vaardigheden toe om respectvol en gastvrij met individuen en groepen om te gaan in een diverse samenleving met aandacht voor gemeenschappelijke afspraken*.**

**Samenhang algemene vorming:** II-Ned-a LPD 12; II-God-a O1, 7, Om1, 2, 7 ILC 19, 22

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad passen leerlingen sociale vaardigheden toe om in informele en formele relaties respectvol en constructief om te gaan met anderen in een diverse samenleving (I-Mavo-b LPD 15).

- ✓ Je kan de vaardigheden die aan bod kwamen in de eerste graad verder toepassen. Het is niet nodig om nieuwe vaardigheden aan te leren.



Klassituaties bieden mogelijkheden voor het maken van gemeenschappelijke afspraken en om te werken rond sociale en communicatieve vaardigheden in normale situaties en conflictsituaties.

- ✓ Bij het belang van gemeenschappelijke afspraken is het participatieve aspect (leerlingen betrekken) belangrijk. Je kan daarbij inzoomen op de besluitvorming die nodig is om tot gemeenschappelijke afspraken te komen: consensus, meerderheidsbeslissing ... Je kan een link leggen met de LPD 8 (werking van [besluitvormingsorganen](#)).
- ✓ Je kan gebruik maken van de volgende vaardigheden om leerlingen respectvol en gastvrij met elkaar om te laten gaan: meerdere perspectieven innemen, gemeenschappelijke afspraken maken, afspraken naleven, over de omgang met elkaar reflecteren.

Je kan gebruik maken van de volgende vaardigheden om leerlingen in conflictsituaties respectvol en constructief met elkaar om te laten gaan: actief luisteren, creatief denken, gedachten uiten.

#### LPD 4 De leerlingen hanteren aangereikte strategieën om met **vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk** om te gaan.

**Samenhang algemene vorming:** II-Ned-a LPD 13; II-God-a ILC 18, 23

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad illustreren leerlingen hoe vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk werken (I-Mavo-b LPD 16).

- ✓ Je kan gebruik maken van de volgende strategieën: informeren (feiten), kwesties bespreekbaar maken (gevoelens/gedachten), negatieve aspecten benoemen (gevolgen) en gepast reageren (behoeften, suggesties, mening formuleren).

#### LPD 5 De leerlingen lichten vormen van **onverdraagzaamheid, racisme en discriminatie** en de gevolgen ervan toe aan de hand van historische en actuele voorbeelden.

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad geven leerlingen voorbeelden van situaties van [onverdraagzaamheid](#) en [discriminatie](#) in de samenleving (I-Mavo-b LPD 27).

- ✓ In de tweede graad geven leerlingen niet enkel voorbeelden van vandaag maar ook voorbeelden uit het verleden van vormen van [onverdraagzaamheid](#), [discriminatie](#), en [racisme](#). Ze krijgen daardoor inzicht in de betekenis en de gevolgen ervan.
- ✓ Het is aangewezen om LPD 3, 4 en 5 in samenhang aan te bieden.
- ✓ Je kan een link leggen met historische doelen (LPD 15 over gelijkenissen, verschillen en verbanden tussen vroeger en nu).

#### LPD 6 De leerlingen illustreren in concrete situaties de erkenning, naleving en schending van **mensenrechten**.

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad wordt ingezet op een basisinzicht in mensen- en kinderrechten (I-Mavo-b LPD 23).



- ✓ Net zoals in de eerste graad gaan we bij het realiseren van dit leerplandoel uit van de volgende referentiekaders: 'Universele Verklaring van de Rechten van de Mens', 'Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden' en 'Kinderrechtenverdrag'.
- ✓ Bij het aanbrengen van dit leerplandoel kan je vertrekken van 'Schrijf-ze-vrijdag', de dag van de kinderrechten (20 november), de dag van de mensenrechten (10 december) ...
- ✓ Je schenkt voldoende aandacht aan het evenwicht tussen rechten en plichten.
- ✓ Je kan ook een link leggen met de [duurzame ontwikkelingsdoelen](#) (LPD 17, 18).

### LPD 7 De leerlingen lichten **sociale rechtvaardigheid** en onrechtvaardigheid toe aan de hand van concrete voorbeelden rond (kans)armoede met aandacht voor

- **welvaartstaat;**
- **ongelijke toegang tot basisbehoeften;**
- **armoedebestrijding;**
- **sociale ongelijkheid.**

Samenhang algemene vorming: II-God-a Om1, 5

- ✓ In de tweede graad ligt de focus op (kans)armoede en de bestrijding ervan als een illustratie van sociale (on)rechtvaardigheid in onze welvaartsstaat. Vanuit het belang van sociale rechtvaardigheid en solidariteit wordt bv. verder ingegaan op het recht en de toegang tot zorg, onderwijs, wonen, vrije tijd ... (basisbehoeften en ongelijke toegang).
- ✓ Je bekijkt best vanuit de mogelijkheden binnen de klasgroep (zijn er leerlingen die leven in armoede) of je het leerplandoel eerder dichtbij of verderaf invult. Je kan ook andere elementen meenemen bij armoede: arm aan sociaal contact, arm aan huisvesting, vrije tijd ...
- ✓ Vanuit een link met het Gemeenschappelijk funderend leerplan kan je aan dit doel een solidariteitsactie of sociale actie op schoolniveau ondersteunen en onderbouwen. Zo ervaren leerlingen het belang van solidariteit in de samenleving. Denk daarbij aan projecten zoals Welzijnzorg, VIA Don Bosco, Voedselbanken, welzijnsschakels.

### LPD 8 De leerlingen lichten aan de hand van actuele gebeurtenissen en op verschillende bestuursniveaus toe hoe democratische besluitvorming werkt.

Samenhang eerste graad: In de eerste graad komen de leerlingen in contact met de verschillende bestuursniveaus gemeente, provincie, gemeenschap en gewest, België en de Europese unie (I-Mavo-b LPD 25).

- ✓ Je kan inzoomen op besluitvormingsorganen zoals gemeenteraad, parlement en op de randvoorwaarden om tot democratische besluitvorming te komen: transparantie, overleg, persvrijheid ...
- Je kan denken aan de volgende bestuursniveaus: gemeente, provincie, gemeenschap, gewest, federaal, Europese Unie. Het is niet nodig om de besluitvorming op alle

bestuursniveaus te bestuderen. Wel komt de besluitvorming op meer dan één bestuursniveau aan bod. Je kan herkenbare niveaus aan bod laten komen: gezinsraad, leidingkring in de jeugdbeweging, klasafspraken maken, leerlingenraad ...

Je kan een link leggen met het leerplandoel rond samenlevingsvormen (LPD 2).

- ✓ Je kan dit leerplandoel verder verdiepen en inzetten op de scheiding der machten.

### LPD 9 De leerlingen gaan aspecten van relationele en seksuele integriteit in concrete situaties na met aandacht voor

- het belang van duidelijke communicatie en afspraken;
- emoties van verliefdheid, liefde, afwijzing en liefdesverdriet;
- verschillende soorten relaties: een huwelijk, een losse, een vaste of open relatie;
- verschillende verwachtingen.

**Samenhang algemene vorming:** II-Nat-a LPD 4; II-God-a G1, GI161, GI166, Om1, OmP187, OmP189, OmI202, OmI205, O1, 2, 7

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad is er aandacht voor psychisch welbevinden. Er wordt aandacht besteed aan wat leerlingen zelfvertrouwen geeft en wat hen onzeker maakt (I-MaVo-b LPD 4).

- ✓ Vanuit de visie op RSV (Relationele en seksuele vorming) op school kan je werken rond het belang van intimiteit en de verschillende emoties en verwachtingen die jongeren hebben in hun relaties (diversiteit tussen mensen). Je kan daarbij denken aan emoties zoals verliefdheid, liefde, afwijzing en liefdesverdriet en aan verwachtingen bij vriendschap, verliefdheid of bij de eerste seksuele ervaring.

Vanuit respect voor de leefwereld van de jongere en vanuit de visie op Relationele en seksuele vorming (RSV) op school is het zinvol om stil te staan bij verschillende soorten intieme relaties en de kansen en mogelijke valkuilen in die vormen van relaties (samenhang LPD 1, 2, 4).

- ✓ Bij het analyseren van situaties kan je aandacht besteden aan andere elementen die aan bod kwamen in de vorige doelen zoals verschillende vormen van samenleven (LPD 2), persoonlijke aspecten van identiteit (LPD 1) zoals gender, seksuele geaardheid, genderrollen, gendergelijkheid.
- ✓ Vanuit maatschappelijke vorming is het belangrijk dat leerlingen weten waar ze terecht kunnen als ze problemen hebben. Bij dit leerplandoel kan je een link leggen met het Gemeenschappelijk funderend leerplan over (weten waar en waarvoor) ondersteuning en hulp vragen bij persoonlijke problemen en problemen met anderen.

### LPD 10 De leerlingen analyseren aan de hand van concrete situaties weerbare reacties op handelingen die in strijd zijn met de seksuele gezondheid en integriteit.

**Samenhang algemene vorming:** II-God-a LPD G1, Om1, On1, On2

- ✓ Je kan gebruik maken van voorbeelden die aansluiten bij de leefwereld van de leerlingen zoals sexting, loverboys, verslavende middelen, onrealistische verwachtingen door beeldvorming, sociale druk.



- ✓ Bij mogelijke weerbare reacties kan je denken aan sociale en communicatieve vaardigheden zoals grenzen stellen en bewaken, aanvaardbaar verbaal en non-verbaal gedrag, negatieve kwesties bespreekbaar maken (LPD 3, 4).
- ✓ Je kan leerlingen actuele voorbeelden laten analyseren met behulp van het stuurwiel, het [vlaggensysteem](#) en de zes criteria van [integriteit](#).

#### LPD 11 De leerlingen onderscheiden *oorzaken van verslaving en de gevolgen ervan voor betrokkenen en hun directe omgeving met aandacht voor*

- **combigebruik van middelen;**
- **leeftijdsspecifieke sociale en wettelijke normen en grenzen.**

**Samenhang eerste graad:** Leerlingen leren positieve en negatieve effecten van mogelijke verslavende handelingen en middelen op zichzelf en hun directe omgeving onderscheiden. Daarbij gaat er aandacht naar het ontstaan van verslavingen, factoren die verslaving bepalen, gradaties van verslavingen en de beschikbare hulpverlening (I-Mavo-b LPD 7).

- ✓ De problematiek van verslaving, zowel de middelen als mogelijke verslavende handelingen, kwam aan bod in de eerste graad. In de tweede graad is het voldoende om te focussen op de gevaren van combigebruik.
- ✓ Je kan dit doel uitwerken vanuit het gezondheidsbeleid van de school, bv. via een project.

## 4.2 Zich bewust van zijn verleden en zijn geschiedenis

#### LPD 12 De leerlingen *situieren* historische elementen uit hun leefwereld en aangereikte kenmerkende *personen, plaatsen of gebeurtenissen uit maatschappelijke domeinen in tijd en ruimte*.

- ★ *Generatie, eeuw*, periode, verandering, tijdsduur, evolutie, revolutie actief gebruiken.

Lokaal, regionaal, nationaal, mondiaal, westers en niet-westers actief gebruiken.

De zeven historische periodes: de prehistorie, het oude nabije oosten, de klassieke oudheid, de middeleeuwen, de vroegmoderne tijd, de moderne tijd, de hedendaagse tijd.

Het leerplandoel wordt gerealiseerd in de hedendaagse tijd en minstens een andere periode.

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad leren leerlingen gebeurtenissen, plaatsen en personen situeren in tijd en ruimte op een gegeven tijdlijn of een relevante kaart (I-Mavo-b LPD 34). De leerlingen zijn vanuit de eerste graad vertrouwd met de indeling van de tijdlijn in de zeven historische periodes.

- ✓ Je hoeft niet telkens in te zetten op personen, plaatsen en gebeurtenissen. In functie van een actueel thema of het gekozen maatschappelijke domein kan je relevante personen, plaatsen of gebeurtenissen aanhalen. Je kan daarbij gebruik maken van de volgende maatschappelijke domeinen: politiek (bv. bestuur, oorlog en vrede, (neo)kolonialisme en imperialisme), economisch (bv. economische activiteit), sociaal (bv. organisatie van het samenleven), cultureel (bv. mens- en wereldbeeld, kunst- en cultuuruitingen, wetenschap en technologie).

- ✓ Voor de situering in de ruimte maak je best ook gebruik van historische kaarten. Zo leren leerlingen ontwikkelingen aflezen van kaarten en stellen ze vast dat de ruimte doorheen de geschiedenis meermaals hertekend is.
- ✓ Je kan een link leggen met leerplandoel LPD 22 (situeren van personen, plaatsen, patronen of processen via [geografische hulpbronnen](#)).

### LPD 13 De leerlingen *vergelijken* aangereikte historische *bronnen* over eenzelfde plaats, gebeurtenis of persoon.

- ★ *De betrouwbaarheid van bronnen.*  
[Standplaatsgebondenheid](#) van *de maker(s) en het doelpubliek.*  
*Geschreven, mondelinge, (audio)visuele en materiële bronnen.*

**Samenhang algemene vorming:** II-Ned-a LPD 5

**Samenhang eerste graad:** De leerlingen vergelijken in de eerste graad bronnen van eenzelfde plaats, gebeurtenis of persoon. Daarbij houden ze rekening met de context van de maker(s) en het publiek waarvoor de bron bedoeld is (I-Mavo-b LPD 37). Ze komen in aanraking met verschillende soorten bronnen en beoordelen bronnen op bruikbaarheid, correctheid en betrouwbaarheid (I-Mavo-b LPD 365).

- ✓ In de tweede graad leren leerlingen bronnen kritisch bekijken door informatie te halen uit verschillende gegeven bronnen over dezelfde gebeurtenis, plaats, persoon of ontwikkeling. Ze vergelijken de informatie die ze uit die bronnen halen en houden daarbij rekening met het standpunt van de maker(s) en het publiek dat de maker voor ogen had. Zo leren leerlingen inzien dat bronnen nooit neutraal, volledig of objectief zijn. Tegelijkertijd leren ze waardevolle van onbetrouwbare bronnen onderscheiden.
- ✓ Leerlingen beseffen dat er een verschil is tussen het verleden en geschiedenis. Geschiedenis heeft te maken met de manier waarop we naar het verleden kijken. Wat er precies gebeurd is in het verleden weten we niet. We hebben er bronnen voor en die zijn beperkt.

### LPD 14 De leerlingen leggen aan de hand van eenvoudige voorbeelden uit dat mensen een andere betekenis kunnen geven aan historische personen, gebeurtenissen of plaatsen.

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad geven leerlingen met een voorbeeld aan hoe mensen uit een andere tijd of plaats gebeurtenissen anders bekijken (I-Mavo-b LPD 32).

- ✓ Het is de bedoeling dat leerlingen beseffen dat beeldvorming gekleurd, eng, ongenueanceerd is doordat mensen beïnvloed worden door de tijd waarin ze leven en door het eigen kader van waaruit ze denken. Aan de hand van eenvoudige voorbeelden leren we leerlingen bestaande historische beeldvorming, ook uit de eigen leefwereld, kritisch bekijken bv. ‘de goeden’ tegen ‘de slechten’ in historische films is een erg stereotype weergave terwijl de werkelijkheid genuanceerder was.

De plaats in tijd en ruimte waar iemand zich bevindt is daarbij belangrijk. Leerlingen in de klas met een andere achtergrond kunnen anders naar iets kijken. Vandaag kijken we eigenaardig naar dingen die mensen vroeger logisch vonden zoals het beeld van de aarde die plat is, de positie van de vrouw.



Je kan bij beeldvorming aandacht schenken aan begrippen zoals het 'wij-zij-denken', veralgemeningen, verschillende perspectieven, (on)bedoeld handelen, context.

- ✓ Je kan bij dit leerplandoel inzetten op de link tussen verleden, heden en toekomst.
- ✓ Dit leerplandoel kan je linken met LPD 21 (betekenis geven aan plaatsen).

### **LPD 15 De leerlingen leggen *gelijkenissen*, *verschillen* en verbanden tussen vroeger en nu uit voor elementen uit hun leefwereld en voor kenmerkende historische gebeurtenissen, plaatsen of personen.**

**Samenhang algemene vorming:** II-Nat-a LPD 18

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad vergelijken leerlingen aspecten uit het dagelijks leven met dat van mensen uit een andere tijd en plaats. Ze hebben daarbij aandacht voor gelijkenissen en verschillen, veranderingen en de historische en geografische context (I-Mavo-b LPD 33).

- ✓ In de tweede graad gaat aandacht naar de historische context. Leerlingen maken spontaan analogieën tussen vroeger en nu. Vaak gebeurt dat door een hedendaagse bril en wordt er te weinig rekening gehouden met de historische context.
- ✓ Je kan gebruik maken van historische voorbeelden uit de eigen leefwereld, maar het is belangrijk om ook te verbreden naar actuele en historische personen, gebeurtenissen of plaatsen.
- ✓ Verbanden tussen heden en verleden zoals continuïteit, verandering, omgang met het verleden.
- ✓ Je kan voor het invullen van dit leerplandoel vertrekken van LPD 5 ([onverdraagzaamheid](#) of [discriminatie](#)) of van andere leerplandoelen of thema's zoals gezondheidszorg, communicatiemiddelen, onderwijs, transportmiddelen, voedingspatronen.

## **4.3 Zich bewust van de wereld en de ruimte waarin hij leeft**

### **LPD 16 De leerlingen beschrijven de bewegingen van de aarde en de gevolgen ervan op het leven.**

- ★ Beweging van de aarde rond de zon: jaar en opeenvolging van seizoenen.  
Draaiing van de aarde rond de eigen as: dagboog, dag en nacht, tijdsbepaling, tijdzones.
- ✓ Het kan interessant zijn om de plaats van de Aarde in het zonnestelsel en in het heelal mee te geven. Sterren zijn bv. ook zonnen waarrond planeten kunnen draaien en onze Zon is een ster. We noemen ze Zon omdat ze zo kortbij staat.
- ✓ Je kan vertrekken van concrete elementen om dit leerplandoel aan te brengen: weerapp (tijdszones), reizen naar landen met een andere tijdszone, verschillende tijdszones met nieuwjaar, seizoenen ...
- ✓ Link naar LPD 22 waar de begrippen maan, Zon, ster, planeet, Aarde worden aangebracht.

## LPD 17 De leerlingen lichten aan de hand van gebeurtenissen uit de actualiteit toe welke grote uitdagingen er zijn om een duurzame wereld te creëren.

- ★ De [duurzame ontwikkelingsdoelen](#).

*Perspectieven: Mensen, Planeet, Welvaart, Vrede en Partnerschap.*

**Samenhang algemene vorming:** II-Nat-a LPD 17, 18

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad geven leerlingen met voorbeelden aan wat duurzame ontwikkeling betekent (I-Mavo-b LPD 29).

- ✓ Omdat alles met elkaar verbonden is, is het belangrijk om vanuit meerdere [perspectieven](#) (mensen-planeet-welvaart-vrede-partnerschap) naar de [duurzame ontwikkelingsdoelen](#) te kijken. We noemen dat [systeemdenken](#) (zie LPD 18). Voorbeeld: de opwarming van de aarde hangt samen met ijskappen die smelten, mensen die moeten emigreren, ijsberen die sterven ... Er zijn heel wat verbindingsmogelijkheden met LPD 20 (demografische evoluties, migraties ...).
- ✓ Over de graad heen komen alle [perspectieven](#) aan bod (mensen-planeet-welvaart-vrede-partnerschap). Dat hoeft niet elke keer allemaal.
- ✓ Je kan bij dit leerplandoel aangeven welke invloed leerlingen zelf op lokaal niveau hebben.
- ✓ Je kan inspiratie halen uit het referentiekader voor '[Duurzame ontwikkelingsdoelen](#)' (SDG's - [www.sdgs.be](http://www.sdgs.be)).

## LPD 18 De leerlingen geven een voorbeeld van [systeemdenken](#) in het kader van duurzaamheid.

- ★ *Oorzaak-gevolg relaties, onderscheid geheel-onderdeel binnen systemen, onzekerheid.*

**Samenhang algemene vorming:** II-Nat-a LPD 18

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad komen de leerlingen in contact met oorzaak-gevolgrelatie(s) en onderscheid geheel-onderdeel bij duurzaamheidsvraagstukken (I-Mavo-b LPD 30). Leerlingen verklaren hoe een globaal duurzaamheidsvraagstuk impact heeft op lokaal niveau (I-Mavo-b LPD 31).

- ✓ Het is voldoende dat leerlingen het [systeemdenken](#) begrijpen door te vertrekken van uitgewerkte voorbeelden. Het is niet de bedoeling dat zij op een volledig nieuwe duurzaamheidskwestie het [systeemdenken](#) zelfstandig toepassen.  
Door [systeemdenken](#) leren leerlingen naar de wereld kijken als een systeem (een machine). Leerlingen zien dat er samenhang is tussen de dingen. Zo ontdekken leerlingen dat dingen deel uitmaken van een geheel en dat er oorzaak-gevolgrelaties zijn om naar duurzaamheid te kijken ...
- ✓ Je kan het leerplandoel realiseren van lokaal over regionaal tot mondiaal en doorheen de tijd. Lokaal gaat over de ruimtelijke impact. Je kan lokaal bekijken welke duurzaamheidskwesties aan bod komen.



## LPD 19 De leerlingen duiden bij een aangereikt voorbeeld kenmerken en ruimtelijke gevolgen van mondialisering aan.

- ★ Kenmerken van mondialisering op het vlak van productie, consumptie en netwerken.

Lokale en mondiale verwevenheid en interactie.

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad leren leerlingen hoe landschappen veranderen door menselijke ingrepen (I-NRT-b LPD 42; I-NaRu-b LPD 13).

- ✓ In de tweede graad leren leerlingen dat de het aantal mensen op onze planeet grote uitdagingen vraagt op het vlak van productie, consumptie en netwerken en ruimtelijke gevolgen kent. Je kan vertrekken van actuele voorbeelden:
  - Schaalvergroting in de landbouwproductie zorgt voor monoculturen bestemd voor de uitvoer ten koste van producten voor voedselvoorziening voor de lokale bevolking.
  - Gevolgen van massaconsumptie of goedkope vliegtuigreizen op het vlak van duurzaamheid of pandemieën ...
  - Netwerken: mondialisering is mogelijk geweest doordat er verbindingen gemaakt konden worden, anderzijds zorgt de mondialisering ervoor dat die netwerken sneller tot stand komen (bv. een pandemie ontstaat doordat we wereldwijd met elkaar verbonden zijn).
- ✓ Je kan inspelen op de leefwereld van de leerlingen. Voorbeelden:
  - Aankoop kledij in goedkope kledingwinkels. Wat betekent dat voor de landen waar het geproduceerd wordt? Welk loon krijgen de arbeiders? Transport via vliegtuigen?
  - Aankoop gsm: grondstoffen die worden gebruikt, duurzaamheid aankoop gsm, milieuvervuiling (ontginning in kobaltmijnen), recyclage van gsm's ...
- ✓ Het is interessant om ook voorbeelden te gebruiken die relevant zijn voor het studiedomein of de studierichting waarin de leerlingen zitten zoals autoproductie, voeding, kledij, toerisme of digitalisering.
- ✓ Bij dit leerplandoel kan je linken leggen met de doelen over duurzaamheid (LPD 17 en LPD 18).

## LPD 20 De leerlingen beschrijven de demografische evolutie in verschillende regio's in de wereld en de ruimtelijke gevolgen ervan.

- ★ Volgende elementen komen aan bod:
  - bevolkingsdichtheid, , bevolkingsgroei, natuurlijke aangroei en vergrijzing;
  - variabelen in bevolkingssamenstelling en -evolutie;
  - migraties: oorzaken, gevolgen, migratiestromen.

**Samenhang algemene vorming:** II-Wis-a LPD 10, 12, 13

- ✓ Wereldwijd sterke bevolkingsgroei, maar sterke regionale verschillen bv. bevolkingsafname (Rusland), sterke bevolkingsgroei (Afrika).



- ✓ Vergrijzing in een aantal landen zoals België. Wat betekent dat voor de toekomst? Dat kan leiden tot nieuwe woonvormen (kangoeroewoningen ...). Omgekeerd in regio's met een grote bevolkingsgroei heb je uitdagingen op het vlak van scholingsgraad, welvaart, voeding ...
- ✓ Dit leerplandoel kan je koppelen aan LPD 2 over de voordelen en uitdagingen van een diverse samenleving.

### LPD 21 De leerlingen leggen aan de hand van een aangereikt voorbeeld uit hoe personen een eigen betekenis geven aan plaatsen.

- ★ Factoren die de beleving en betekenis van een plaats beïnvloeden.

Reële, ervaren en mentale afstand en tijd.

Mentale kaart.

- ✓ Laat je leerlingen aanvoelen hoe tijd- en ruimtegevoel persoons- en situatie-afhankelijk zijn. Voor een globetrotter is de wereld een dorp. Voor anderen is een uitstap naar zee een hele onderneming. De stad wordt bijvoorbeeld anders ervaren door leerlingen die op het platteland wonen en door stedelingen. Ook kunnen verschillende bevolkingsgroepen verschillende percepties van een plek hebben, wat tot conflicten kan leiden.
- ✓ Met een **mentale kaart** wordt de kaart bedoeld die iemand in zijn hoofd heeft. Zo verschilt het kaartbeeld bij iemand in Europa ten opzichte van iemand uit Azië of een andere plaats in de wereld. De wereldkaarten die er gebruikt worden zijn ook verschillend (bv. Australische wereldkaart of wereldkaart waar Amerika of Azië centraal liggen). Het is de bedoeling om dit kaartbeeld doorheen de verschillende graden op te bouwen zodat leerlingen een ruimtelijk referentiekader verwerven.
- ✓ De **reële afstand en tijd** is de werkelijke afstand en tijd. Toch kan die **afstand of tijd** afhankelijk van de persoon of situatie anders **ervaren** worden. Zo lijkt de tijd trager te gaan als je naar iets verlangt en sneller als je iets op tijd moet afhebben. Op eenzelfde manier kan je een afstand als langer ervaren als je ergens tijdig wil aankomen. De **mentale afstand** is de inschatting die je maakt over de afstand tussen plaatsen. Die inschatting zal verschillen door je eerdere ervaringen. Zo zal iemand die nooit met een vliegtuig gereisd heeft afstanden vaker als ver percipiëren dan iemand die regelmatig het vliegtuig neemt. De **mentale tijd** kan op eenzelfde manier verschillend zijn. Zo maak je als je ouder bent een andere inschatting van leeftijd en zal je iemand minder snel 'oud' vinden.
- ✓ De betekenis die mensen geven aan een plaats kan evolueren in de tijd (bv. kerken die voor andere doeleinden gebruikt worden). Je kan dit leerplandoel koppelen aan LPD 14.
- ✓ Je kan vanuit de actualiteit werken en dit leerplandoel koppelen aan de LPD 4 over stereotypering, vooroordelen ...

### LPD 22 De leerlingen *situëren personen, plaatsen, patronen of processen* vanuit relevante ruimtelijke invalshoeken.

- ★ Volgende invalshoeken en begrippen komen aan bod:



- politiek-, sociaal- en economisch-geografische invalshoek: land, **werelddeel**, Afrika, Antarctica, Azië, Europa, Noord-Amerika, Oceanië, Zuid-Amerika;
- kosmografische invalshoek: ster, Zon, planeet, Aarde, maan;
- sterrenkundige invalshoek: **polen, evenaar**, halfronden, meridianen.

Vaardigheden om relatief te situeren.

**Samenhang algemene vorming:** II-Wis-a LPD 6

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad leren leerlingen zichzelf, personen en gebeurtenissen situeren op een wereldbol en op relevante ruimtelijke kaarten (I-NRT LPD 4, 5; I-NaRu LPD 4, 5).

- ✓ In de tweede graad situeren leerlingen naast personen en plaatsen, ook patronen en processen op verschillende schaalniveaus. Ze komen in aanraking met voorbeelden uit sterrenkundige, kosmografische of politiek-, sociaal- en economisch-geografische invalshoek. Leerlingen krijgen zo een groeiend ruimtelijk referentiekader.
- ✓ Het is belangrijk om bij dit leerplandoel in te zetten op functionaliteit. Het is niet de bedoeling om leerlingen landen en hoofdsteden van buiten te laten leren. Het is wel belangrijk om hen enkele kapstukken mee te geven zodat ze zeker de werelddelen kunnen situeren. Je kan hierbij inzetten op LPD 23 ([geografische hulpbronnen](#)).
- ✓ Voor de leerlingen in de arbeidsmarktfinaliteit is het minder belangrijk dat leerlingen absoluut kunnen situeren. Het volstaat dat ze relatief kunnen situeren: het ligt ten oosten van, ten noorden van ...
- ✓ Bij patronen kan je denken aan een bepaald ruimtelijk patroon bv. als vanuit een industriegebied goederen vervoerd worden, worden er wegen aangelegd. Dat zorgt voor een bepaald patroon.  
  
Bij personen kunnen leerlingen aangeven waar ze zichzelf bevinden zoals ten noorden van, ten zuiden van.  
  
Bij processen kan je bijvoorbeeld leerlingen bij klimaatverandering de stijging van het zeepeil laten zien.

### **LPD 23 De leerlingen gebruiken [terreintechnieken](#) en [geografische hulpbronnen](#) om ruimtelijke processen en de gevolgen ervan te onderzoeken.**

**Samenhang algemene vorming:** II-Nat-a LPD 13

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad maken de leerlingen gebruik van geografische hulpmiddelen en [terreintechnieken](#) om ruimtelijke relaties in een landschap te onderzoeken (I-NRT-b LPD 1; I-NaRu-b LPD 1).

- ✓ Je laat minstens een terreintechniek zoals observatie of enquête aan bod komen. Dat hoeft enkel te gebeuren op het vlak van ruimtelijke gevolgen van demografische processen of mondialisering.  
  
Bij ruimtelijke processen kan je een link leggen met het historische bv. luchtfoto's vroeger en nu. Als leerlingen de processen in een tijdsperspectief bekijken (hoe was het vroeger en nu), ontdekken ze de gevolgen ervan.

## LPD 24 De leerlingen gebruiken **GIS-viewers** om informatie over een plaats te verzamelen.

**Samenhang algemene vorming:** II-Nat-a LPD 13; II-Wis-a LPD 2

**Samenhang eerste graad:** Het is mogelijk dat een aantal leerlingen in de eerste graad al gewerkt heeft met **GIS-viewers**, maar dat is wellicht niet bij allemaal het geval.

- ✓ Je mag het gebruik van GIS-viewers eenvoudig en beperkt houden. Zo kan je al vertrekken van Google Earth, Google Maps of Google Street View waar je eenvoudige dingen laat aanduiden of leerlingen een weg van de ene naar andere plaats laat uitstippelen.

## 4.4 Financieel en economisch verantwoordelijk

### LPD 25 De leerlingen bespreken de voordelen van het werken met een studentenovereenkomst met aandacht voor de basisrechten en -plichten van werkgever en werknemer.

- ✓ Afhankelijk van je doelgroep kan je dit leerplandoel verdiepen: hoe vinden leerlingen een studentenjob? Welke onderdelen bevat een studentenovereenkomst? Hoeveel uren mogen leerlingen per jaar werken? ... Je kan daar andere vakken bij betrekken.
- ✓ Elementaire kennis van basisrechten en -plichten met aandacht voor welzijn en veiligheid op het werk is noodzakelijk om mistoestanden te voorkomen. Zo kan je leerlingen wijzen op een aantal verplichtingen die werkgevers moeten in acht nemen bij studentenwerk zoals het respecteren van minimumlonen en rusttijden, maximale werktijd, persoonlijke beschermingsmiddelen en beperkingen m.b.t. nachtwerk. Zo moet ook de loonbrief of loonfiche bij elke loonbetaling aan de werknemer bezorgd worden.
- ✓ Het brutoloon vermeld in de studentenovereenkomst verschilt van het nettoloon dat een werknemer ontvangt. Bij de realisatie van dit leerplandoel kan je aandacht hebben voor het feit dat bij studentenwerk andere regels van toepassing zijn wat betreft sociale en fiscale afhoudingen. Dat kan aan de hand van een loonbrief van een werknemer en van een student worden aangetoond.
- ✓ Je kan bij dit leerplandoel een link leggen met het Gemeenschappelijk funderend leerplan en leerlingen laten kennismaken met personen en organisaties waar ze laagdrempelig terecht kunnen voor hulp en informatie zoals het JAC en CAW waar ze deskundig advies verlenen over het werken als jobstudent.

### LPD 26 De leerlingen illustreren dat de prijs van een aankoop beïnvloed wordt door kortingen, eenmalige kosten en terugkerende kosten.

- ★ Basisverplichtingen van koper en verkoper bij het sluiten van een koopcontract.

**Samenhang algemene vorming:** II-Wis-a LPD 3, 8

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad verwerven leerlingen inzicht in de financiële gevolgen van consumeren en betalen. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan reële versus gecreëerde behoeften (I-MaVo-b LPD 18, 19).



- ✓ Leerlingen besteden hun zakgeld of eerste zelf verdiende loon vaak aan duurdere aankopen zoals een smartphone of een bromfiets. De leerlingen leren niet enkel te kijken naar de aankoopprijs, maar ook naar kortingen en andere kosten zoals de inschrijving van een motorvoertuig, brandstofkosten, een verzekering of een abonnement. De totale kostprijs kan daardoor flink afwijken van de prijs in een advertentie.
- ✓ In heel wat detailhandelszaken liggen ook folders over kredietverlening. De jongeren zijn misschien nog te jong om zelf een financiering te mogen afsluiten, maar dit is een uitstekende gelegenheid om hen te laten kennismaken met mogelijke financieringskosten.
- ✓ Bij basisverplichtingen kan je denken aan garantie, levering ...

## LPD 27 De leerlingen maken in gesimuleerde situaties bewuste budgettaire keuzes bij aankopen.

- ★ Bij het uitwerken van gesimuleerde situaties hou je rekening met
  - het belang van sparen, spaarvormen;
  - noodzakelijkheid van een aankoop;
  - jaarlijks kostenpercentage en aflossingen bij een consumentenkrediet.

**Samenhang algemene vorming:** II-Wis-a LPD 3, 8

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad verwerven leerlingen inzicht in begrippen die noodzakelijk zijn om doordachte budgettaire keuzes te kunnen maken (inkomsten en uitgaven, sparen ...) (I-MaVo LPD 9, 20).

- ✓ In de tweede graad stellen leerlingen zich de vraag of hun aankopen wel noodzakelijk en duurzaam zijn en of ze wel passen in hun persoonlijk budget en het budget van hun ouders. Ze leren het belang van sparen en budgetplanning kennen. Ook de risico's bij lenen zoals maandelijkse aflossingen en interesten.
- ✓ Je kan daarbij het lenen onder vrienden meenemen. In welke mate kan dat je relatie tot de anderen beïnvloeden?
- ✓ Budgettaire keuzes dienen steeds in een tijdsperspectief geplaatst te worden: zo kunnen kortetermijninkomsten (bv. loon studentenwerk) langetermijnuitgaven (bv. toekomstige uitgaven voor een scooter of wagen) mogelijk maken.
- ✓ Leerlingen leren daarbij dat het belangrijk is dat ze documenten (bv. kasticket, garantiebewijzen) - al dan niet online - bewaren.
- ✓ Bij het maken van keuzes bij aankopen kan je verder gaan dan het puur budgettaire. Je kan dit leerplandoel linken met de Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG's) over verantwoorde consumptie (12) en armoede (1). Is de aankoop duurzaam? Wat met voedselverspilling? Afvalproductie? Je kan dit leerplandoel daartoe samen nemen met LPD 17 en 18 (duurzaamheid). Er is ook een link met het Gemeenschappelijk funderend leerplan.
- ✓ Je kan bij dit leerplandoel een link leggen met het Gemeenschappelijk funderend leerplan en leerlingen laten kennismaken met personen en organisaties waar ze laagdrempelig terecht kunnen voor hulp, informatie en bescherming zoals het JAC en

CAW die heel wat informatie, tips en tools ter beschikking stellen in verband met thema's zoals geld.

## LPD 28 De leerlingen bespreken een concreet schadegeval aan de hand van een aangifteformulier met aandacht voor

- **verantwoordelijkheid, aansprakelijkheid en de gevolgen ervan;**
  - **verzekeringscontract met inbegrip van franchise.**
- ✓ Vertrek vanuit de leefwereld van de jongere: een schadegeval bij een smartphone, laptop of brommer. Wie betaalt de schade?
  - ✓ Het is belangrijk dat leerlingen nadenken over hun verantwoordelijkheid als zich een schadegeval voordoet. Wie verantwoordelijk is voor het schadegeval, wordt aansprakelijk gesteld en wordt aangesproken om de schade te vergoeden.

## 4.5 Artistiek en creatief

Leerlingen groeien in [kunst](#) door te beschouwen, te creëren en te reflecteren. De bouwstenen, materialen en technieken van de gekozen [artistieke vorm](#) (audiovisuele media, beeld, dans, muziek, woord/drama) zijn hun tools.

### 4.5.1 Beschouwen

## LPD 29 De leerlingen drukken de eigen interesse voor [kunst- en cultuuruitingen](#) uit met aandacht voor de rol van empathie, aantrekkingskracht en respect.

Samenhang algemene vorming: II-EnFr-a LPD 7

- ✓ Je kan samen met de leerlingen zoeken naar hun interesses op het vlak van (jongeren)[cultuur](#) maar ook op het vlak van [kunst](#).  
De persoonlijke beleving van jongeren wordt mee bepaald door de (sociale) media, de subculturen, de thuiscultuur ...
- ✓ Het uitdrukken kan op diverse manieren gebeuren:
  - via woorden: mondeling of schriftelijk toelichten;
  - via symbolen, emoticons, kleurencodes, graadmeter ... ;
  - expressief via [artistieke vormen](#) zoals (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek, woord/drama;
  - door een verzameling van foto's, folders, brochures, geluidsopnames, videofragmenten ... van favoriete werken aan te leggen;
  - ...Je kan samen met de leerlingen zoeken naar de wijze waarop ze zich het liefst uitdrukken.
- ✓ De culturele context bepaalt mee de interesse van de leerlingen:
  - de ervaringen die leerlingen buiten de school opgebouwd hebben (bv. in het deeltijds kunstonderwijs, opvoeding, culturele context)



- de [kunst](#) en [cultuur](#) waar leerlingen vanuit hun (sub)cultuur mee vertrouwd zijn (bv. muziek, films) ...

De lessen artistieke vorming bieden kansen om leerlingen te begeleiden in het ontwikkelen van hun culturele identiteit: wie zijn ze, wat zijn hun culturele voorkeuren en hoe ontwikkelen die?

- ✓ Naast de link met het basisleerplan Engels-Frans is er ook een link met een gelijkaardig doel in het specifieke leerplan Engels-Frans van de A-finaliteit.

### LPD 30 \* De leerlingen tonen interesse voor elkaars [kunst- en cultuuruitingen](#).

**Samenhang eerste graad:** De leerlingen leren in de eerste graad open staan voor [kunst](#) van eigen en andere culturen (I-ArVo-ab LPD 5; I-Bee-ab LPD 5; I-Muz-ab LPD 6).

- ✓ De interesse van leerlingen gaat zowel over de interesse in elkaars artistiek-creatieve uitingen als in elkaars cultuuruitingen. Je kan daarbij de culturele rijkdom die in je klas aanwezig is, gebruiken.
- ✓ Leerlingen tonen empathie en respect voor elkaars kunst- en cultuuruitingen en gaan om met hun gevoelens van aantrekkingskracht ... Je kan daarbij een link leggen met LPD 29.

### LPD 31 De leerlingen tonen aan dat ze [onderwerp](#) en [bedoeling](#) van [kunst- en cultuuruitingen](#) op verschillende manieren kunnen waarnemen en interpreteren.

- ★ [Gelaagdheid](#) van interpretaties.

[Multiperspectiviteit](#).

**Samenhang eerste graad:** Leerlingen nemen in de eerste graad diverse kunst- en cultuuruitingen waar met het oog op onderwerp en bedoeling van kunst- en cultuuruitingen (I-ArVo-ab LPD 2; I-Bee-ab LPD 2; I-Muz-ab LPD 2).

- ✓ In de tweede graad wordt ingezoomd op de verschillen in interpretaties van kunst- en cultuuruitingen. Mensen kunnen op andere manieren [kunst](#) en [cultuur](#) waarnemen of zich anders uiten dan leerlingen gewoon zijn. Het is belangrijk dat ze daarvoor open staan. Door hen referentiekaders te geven leren ze anders kijken en luisteren. Zo kan door het waarnemen van kunst- en cultuuruitingen appreciatie ontstaan voor iets wat leerlingen in eerste instantie misschien niet aantrekt of zelfs afstoot. Als ze zien hoe de kunstenaar de vormgeving afstemt op het onderwerp en de bedoeling, kan er bv. wel appreciatie ontstaan.
- ✓ De leerlingen interpreteren onderwerp en bedoeling van kunst- en cultuuruitingen. Ze ondervinden dat je vanuit meerdere standpunten naar [kunst](#) kan kijken en luisteren (multiperspectiviteit). Voorbeelden:
  - vanuit het standpunt van de kunstenaar, uitvoerder, luisteraar, toeschouwer, curator/samensteller, suppoost/museumbewaker, decorbouwer, klankman, tekstschrijver, criticus in de pers, roadie, kunsthandelaar, opdrachtgever ... ;
  - vanuit tijds- en ruimteperspectieven: vroeger en nu, hier en elders;
  - vanuit verschillende [artistieke vormen](#). Hoe worden onderwerp en bedoeling uitgedrukt via een andere artistieke vorm?

Daarbij kan je leerlingen laten wisselen van perspectief. Ze leren zich inleven in verschillende standpunten bv. via rollenspel.

- ✓ (Religieuze) symbolen en rituelen bekijken we anders als we het onderwerp of de bedoeling begrijpen. Daarbij kan zeker de invloed van waarden, normen en gewoontes aan bod komen. Hier kan je een link leggen met LPD 4 (vooroordelen, stereotypering).
- ✓ Je kan bij de realisatie van dit leerplandoel gebruik maken van [vormgeving](#) (bouwstenen, materialen en technieken).
- ✓ Je kan bij dit leerplandoel een link leggen met LPD 2 (diversiteit).

#### LPD 32 De leerlingen analyseren hoe [onderwerp](#), [bedoeling](#), [vormgeving](#) en [expressie](#) elkaar onderling beïnvloeden in [kunst- en cultuuruitingen](#).

- ★ Invloed van waarden, normen en gewoontes.

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad onderzoeken de leerlingen aan de hand van aangereikte criteria hoe bouwstenen, onderwerp en bedoeling van [kunst](#) elkaar onderling beïnvloeden (I-ArVo-ab LPD 4; I-Bee-ab LPD 4; I-Muz-ab LPD 4).

- ✓ Het analyseren kan op verschillende manieren gebeuren zoals
  - discussiëren, inspecteren, onderzoeken, ontdekken, ontleden, samenstellen, selecteren, vergelijken, vinden en bevragen;
  - vergelijkend kijken of luisteren, de context van het kunstwerk of muziekstuk zien, vaktaal (bouwstenen, materialen en technieken) gebruiken vanuit het beschouwen en creëren, analyseren hoe en waarom artistieke stijlen ontwikkelen en interageren.

### 4.5.2 Creëren

#### LPD 33 De leerlingen creëren [artistiek werk](#) vanuit hun [verbeelding](#).

- ★ [Artistiek proces](#):
  - koppelen van eigen [bedoeling](#) en [onderwerp](#) aan [vormgeving](#);
  - *hanteren van (basis)technieken van de gekozen [artistieke vorm\(en\)](#).*

**Samenhang algemene vorming:** II-Ned-a LPD 8

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad creëren leerlingen vanuit hun verbeelding in functie van een afgebakende opdracht (I-ArVo-ab LPD 12; I-Bee-ab LPD 12; I-Muz-ab LPD 14). Ze gebruiken daarvoor strategieën die het creatief denken stimuleren (I-ArVo-ab LPD 16; I-Bee-ab LPD 16; I-Muz-ab LPD 18) en hanteren basistechnieken van diverse artistieke vormen (I-ArVo-ab LPD 14; I-Bee-ab LPD 14; I-Muz-ab LPD 10).

- ✓ De keuze voor een artistieke vorm of de combinatie ervan hangt af van de talenten van de leerlingen en de leraar.
- ✓ Leerlingen kunnen in de tweede graad zelf beslissen op welke manier ze het onderwerp en de bedoeling koppelen aan de [vormgeving](#). Hun ervaring met creatieprocessen zowel van anderen als van zichzelf kan daarbij helpen.



Je kan een divers aanbod van bouwstenen, materialen en technieken voorzien en leerlingen daaruit laten kiezen.

- ✓ De focus ligt voornamelijk op het proces dat de leerling doorloopt. Het is belangrijk om leerlingen aan te moedigen hun fantasie in te zetten, te experimenteren met bouwstenen, technieken en materialen, zich uit te drukken in een artistieke vorm ...
- ✓ In functie van het artistiek proces, kan je leerlingen gebruik laten maken van
  - strategieën voor divergent en convergent denken;
  - variëren in en combineren van bouwstenen;
  - ...
- ✓ Je kan dit leerplandoel vanuit de specificiteit van de studierichting contextgericht inkleuren.

### 4.5.3 Reflecteren

#### LPD 34 De leerlingen drukken uit hoe kunst- en cultuuruitingen hun gedachten, gevoelens en gedrag beïnvloeden.

**Samenhang algemene vorming:** II-Ned-a LPD 11; II-EnFr-a LPD 8

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad drukken leerlingen hun gedachten en gevoelens bij het waarnemen van kunst- en cultuuruitingen uit (I-ArVo-ab LPD 9, I-Bee-ab LPD 8, I-Muz-ab LPD 9).

- ✓ In de tweede graad willen we leerlingen laten inzien welke invloed de interactie tussen de ervaring van de zintuiglijke waarneming, de eigen gedachten en eigen gevoelens bij het beschouwen van kunst- en cultuuruitingen kan hebben op hun gedrag. Door vorm te geven aan dat inzicht kunnen ze er zelf en ook met anderen over reflecteren.  
  
Door artistieke processen te doorlopen en over kunst en cultuur te praten krijgen leerlingen meer inzicht in hoe ze in de wereld staan: hoe ze communiceren, hoe ze vormgeven, hoe en wat ze (des)appreciëren, hoe ze verbinding opzoeken, hoe ze beïnvloed worden ...
- ✓ Het uitdrukken kan op diverse manieren gebeuren zowel
  - via woorden: mondeling of schriftelijk toelichten;
  - via symbolen, emoticons, kleurencodes, graadmeter;
  - expressief via artistieke vormen zoals (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek, woord/drama;
  - ...
- ✓ Naast de link met het basisleerplan Engels-Frans is er ook een link met een gelijkaardig doel in het specifieke leerplan Engels-Frans van de A-finaliteit.

#### LPD 35 De leerlingen drukken vanuit eigen creatieve ervaringen hun waardering uit voor vormgeving en inhoud van kunst- en cultuuruitingen.

**Samenhang eerste graad:** In de eerste graad uit leerlingen hun waardering voor kunst- en cultuuruitingen vanuit hun unieke expressieve ervaringen (I-ArVo-ab LPD 18; I-Bee-ab LPD 18; I-Muz-ab LPD 20).



- ✓ Dit leerplan bouwt verder op LPD 33 waar leerlingen ervaring opdoen met creëren. Vanuit hun ervaring met creatieprocessen komen leerlingen tot een persoonlijk en gefundeerd waardeoordeel. De inhoud, [vormgeving](#) en samenhang tussen inhoud en vormgeving kunnen daarbij aan bod komen.
- ✓ Het uitdrukken kan op diverse manieren gebeuren zowel
  - via woorden: mondeling of schriftelijk toelichten;
  - via symbolen, emoticons, kleurencodes, graadmeter;
  - expressief via [artistieke vormen](#) zoals (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek, woord/drama;
  - ...

## 5 Lexicon

### Artistiek proces

Tijdens het artistiek proces versterken beschouwen, creëren en reflecteren elkaar. Leerlingen ontwikkelen creatief vermogen in een iteratief proces waarin creatieve maak- en denkstrategieën centraal staan. Leerlingen nemen waar, interpreteren, experimenteren, werken uit, reflecteren, sturen bij, presenteren ... Creëren betekent vormgeving onderzoeken zoals diverse technieken uitproberen, materialen combineren, met bouwstenen experimenteren. Het artistiek proces veronderstelt affectieve doelen zoals doorzetten, genieten, durf tonen, fierheid tonen (naar curriculum.nu).



### Artistieke vormen

In dit leerplan onderscheiden we 5 artistieke vormen: (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek, woord/drama. Je kan verschillende artistieke vormen combineren tot mixed arts. Daaronder verstaan we een breed gamma aan genres: artistieke vormen uit verschillende tijden, stijlen en culturen (zie tabellen voor vormgeving).

### Artistiek werk

Resultaat van artistiek creatieproces en de vormgeving waarbij de kunstenaar zijn onderwerp en bedoeling uitdrukt.

### Bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen

Bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen zoals aankaarten, confirmeren, commercieel voordeel halen, decoreren, entertainen, identiteit vormgeven, informeren, in vraag stellen, maatschappelijk belang dienen, praktisch gebruiken, revolteren, schoonheid creëren, zichzelf uiten.

### Besluitvormingsorganen

Besluitvormingsorganen zoals gemeenteraad, provincieraad, parlement.

### Convergent

Het maken van keuzes en begrijpen waarom die gemaakt worden, het houden van de focus op de opdracht of de bedoeling, synthetiseren, groeperen, keuzes maken in functie van de uitdaging of de opdracht, selecteren, samenvoegen ...



## **Cultuur**

Cultuur is het betekenis geven aan de werkelijkheid door in dialoog te gaan met zichzelf, de ander en de wereld. Cultuur zit dus niet zozeer 'in' de dingen. Het zijn alle processen, activiteiten en inspanningen die gericht zijn op het vormgeven en duiden van de (steeds veranderende) werkelijkheid.

## **Divergent**

Associaties maken, brainstormtechnieken, out of the box denken, kwantitatief uiteenlopende mogelijkheden bedenken voor een probleemstelling, experimenteren ...

## **Discriminatie**

Discriminatie is iemand ongelijk beoordelen of behandelen op basis van afkomst, geloofsovertuiging, handicap ... en niet op basis van wie die persoon echt is.

## **Duurzame ontwikkelingsdoelen**

Duurzame ontwikkelingsdoelstellingen of Sustainable Development Goals (SDG's): de Verenigde Naties keurde in 2015 zeventien doelstellingen en subdoelstellingen goed die mensen en landen moeten aanzetten tot actie in domeinen die van cruciaal belang zijn voor de mensheid en de planeet. De doelstellingen kunnen worden onderverdeeld in vijf thema's: Mensen (People), Planeet (Planet), Welvaart (Prosperity), Vrede (Peace) en Partnerschap (Partnership). Meer informatie vind je op [www.sdgs.be](http://www.sdgs.be).

## **Gelaagdheid**

Gelaagdheid: verschillende betekenislagen (zoals symboliek, verhalen, opbouw), vanuit meerdere perspectieven (multiperspectiviteit), vanuit diepgang, vanuit verschillende contexten ...

## **Geografische hulpbronnen**

Geografische hulpbronnen zoals kaart, atlas, satellietbeeld, luchtfoto, statisch bronnenmateriaal.

## **GIS-viewer**

Een Geografisch Informatie Systeem (GIS) is een computerprogramma waarmee informatie in kaart kan worden gebracht. Voorbeelden van eenvoudige GIS-viewers: Google Earth, Google Maps, Google Street View.

## **Integriteit**

Integriteit: Van Dale duidt integriteit als onschendbaarheid, eerlijkheid, onkreukbaarheid. Iemand die integer is, bezit de persoonlijke eigenschap die inhoudt dat iemand eerlijk, oprecht en betrouwbaar is en ook zo handelt. Een integer iemand houdt vast aan zijn waarden, ook als hij onder druk wordt gezet om dit niet te doen. In een professionele relatie wordt integriteit vaak verbonden aan loyaliteit.

Wanneer men echter spreekt over het respecteren of schenden van iemands fysieke, psychische of seksuele integriteit bedoelt men iets anders. Vanuit de betekenis van het Latijnse woord 'integritas', geheel zijn, intact zijn, wijst het begrip integriteit naar "het proces waar personen voor zichzelf een comfortzone kunnen creëren waarin hun hele zijn zich op een veilige manier tegenover hun omgeving kan verhouden." (Bruno Vanobbergen, voormalig kinderrechtencommissaris).

## **Kunst**

Kunst is een vorm van cultuur die gebruik maakt van verbeelding om onze ervaringen, gevoelens en herinneringen vorm en betekenis te geven. Dat gebeurt via diverse kunstvormen zoals klassieke kunst, etnische kunst, grafische kunst, audiovisuele kunst, hybride kunst, performance, toegepaste kunst.

### ***Kunst- en cultuuruitingen***

Kunstuitingen is een verzamelnaam voor de 5 artistieke vormen: (audiovisuele) media, beeld, dans, muziek, woord/drama.

Cultuuruitingen zijn gewoonten, gebruiken, traditie, religie, symbolen, rituelen ... Bijvoorbeeld: game, graffiti, kledij, landschap, religieuze feestdagen, feesten, gastronomie ...

### ***Multiperspectiviteit***

Vanuit diverse standpunten: het standpunt van de kunstenaar, standpunt van de toeschouwer, diverse stromingen, kunstvormen, tijds- en ruimteperspectieven ...

### ***Onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen***

Onderwerpen zoals dromen, humor, het leven, alledaagse, geboorte, geschiedenis, liefde, dood, rituelen.

### ***Onverdraagzaamheid***

De onwil om het bestaan van afwijkende ideeën of gewoonten te aanvaarden, vaak gekoppeld aan een afkeer van bepaalde kenmerken.

### ***Perspectieven op duurzaamheidsvraagstukken***

Perspectieven op duurzaamheidsvraagstukken: planet, prosperity, people, partnership, peace.

### ***Racisme***

Het geloof dat een kenmerk zoals zogenaamd 'ras', kleur, taal, religie, nationaliteit of nationale of etnische origine verantwoording biedt voor:

- minachting voor een persoon of een groep personen;
- superioriteit van een persoon of een groep personen.

### ***Standplaatsgebondenheid***

De invloed van de tijd, de ruimte, de maatschappelijke positie en de persoonskenmerken op de blik van de maker van een historische bron.

### ***Systeendenken***

Systeendenken is een set van vaardigheden die gebruikt worden om een systeem beter te kunnen herkennen, begrijpen, het gedrag ervan te voorspellen, en het bedenken van aanpassingen in het systeem om de gewenste effecten te verkrijgen. (Arnold & Wade, 2015).

### ***Terreintechnieken***

Terreintechnieken zoals enquête, observatie, terreinkartering.

### ***Verbeelding***

Verbeelden doet nieuwe mogelijkheden ontstaan. Het verwijst enerzijds naar een mentale actie bij het beschouwen, waarbij leerlingen fantaseren en nieuwe contexten verzinnen. Anderzijds betekent verbeelding met bekende elementen iets nieuw maken en zo dingen en situaties bedenken en scheppen.



Dankzij deze vaardigheid kunnen leerlingen hun gedachten en gevoelens in een voor anderen waarneembare vorm gieten. Door gebruik te maken bouwstenen, materialen en technieken verbeelden ze hun ideeën.

## Vlaggensysteem

Het Sensoa Vlaggensysteem is een in Vlaanderen ontwikkelde methodiek om seksueel gedrag in te schatten en gepast te reageren. Aan de hand van 6 criteria kan je seksueel gedrag indelen in 4 categorieën, van oké naar helemaal niet oké. Ze zijn aangeduid met verschillende kleuren vlaggen. Bij elke vlag krijg je een aangepaste reactie voorgesteld.

## Waardering

Vanuit de eigenheid technische en esthetische waarde toekennen aan artistiek werk. Ook de waarde van originaliteit, variatie (cover, parodie ...), uitvoering of manier van tonen of tentoon stellen ... kan daarbij aan bod komen.

## 6 Inspiratie bij vormgeving

Vormgeving is een proces waarbij je onderzoekt hoe materialen, technieken en bouwstenen samengaan om ideeën, gevoelens, herinneringen, waarnemingen te verbeelden, verklanken, verwoorden, in beweging om te zetten ...

Bij het combineren van artistieke vormen kun je inspiratie halen uit onderstaande tabellen. In de kunstuitingen die leerlingen beschouwen of in de creaties die ze maken, kunnen ze zoeken naar welke bouwstenen, materialen en technieken aan bod komen. Het is niet de bedoeling dat *alle* opgesomde bouwstenen, materialen en technieken gebruikt worden.

(AUDIOVISUELE) MEDIA		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIEKEN
<p><b>STILSTAAND BEELD</b></p> <p><b>BEWEGEND BEELD</b></p> <p><b>KADER</b> ruimtesuggestie: diepte-, voor-en achterplan kadrage: close-up, afsnijding, focuspunt, symmetrie, compositie, evenwicht standpunt: vogel-, kikker-, ooghoogteperspectief beweging: draaien, vliegen, pan, zoom, tilt afstand: beeldgrootte</p> <p><b>BEELDASPECTEN</b> licht: lichtrichting, schaduw kleur: kleurtonen, contrasten vervorming</p> <p><b>DIALOOG</b></p> <p><b>MUZIEK</b></p> <p><b>(ACHTERGROND)GELUID</b></p> <p><b>GELUIDSEFFECTEN</b> Speciale geluiden, volume, echo</p> <p><b>VERVORMING</b></p> <p><b>MONTAGE</b> volgorde ritme</p>	<p><b>INSTRUMENTEN</b> media-apparaten (tablet, foto-apparaat, smartphone, videocamera, mediaspeler, microfoon, geluidsopnameapparatuur) montage-software</p> <p><b>ONDERSTEUNENDE MATERIALEN</b> voorwerpen licht storyboard geluidsbanken geluidsmateriaal voor Foley</p>	<p><b>FOTOGRAFIE</b> opnemen, bewerken, monteren</p> <p><b>VIDEO (FILM)</b> opnemen, bewerken, monteren</p> <p><b>AUDIO</b> opnemen, bewerken, monteren stemmen, (achtergrond-)geluid, muziek</p> <p><b>COMBINATIE VAN VIDEO, AUDIO EN FOTO</b> samenspel, synchronisatie, versterken, verzwakken, contrasteren, uitvergroten</p>

<p>gelaagdheid (meerdere sporen)</p> <p><b>STRUCTUUR</b></p> <p>scenario narratieve structuur beeldcompositie auditieve compositie</p>		
--	--	--

BEELD		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIEKEN
<p><b>LIJN</b></p> <p>punt lijnsoorten: rechte, gebroken lijnen, golvende lijnen, contourlijnen... lijndijktes lijngevoeligheid lijnkarakters: gevoelig, nerveus, agressief ...</p> <p><b>KLEUR</b></p> <p>primaire kleuren, secundaire kleuren kleurtinten, grijswaarden aardkleuren, pastelkleuren kleurmenging: subtractieve, additieve, partitieve kleurverzadiging kleurharmonie monochromie/polychromie kleurcontrasten: warm/koud, licht/donker, complementaire kleuren kleurgebruik: expressief, symbolisch, functioneel kleurenpsychologie</p> <p><b>LICHT</b></p> <p>licht-donkercontrast eigen schaduw/slagschaduw licht- en schaduwwerking direct en indirect licht sfeerlicht</p> <p><b>VORM</b></p> <p>vormsoorten basisvorm vormcontrasten: geometrisch/ organisch, symmetrisch/ asymmetrisch, vlak/ruimtelijk vorming: gemanipuleerde vorm (uitgetrokken, verlengd, gekneusd ...) vorm en restvorm stillering van vorm open/gesloten patroon (herhaling van vorm) samengesteld en enkelvoudig</p> <p><b>COMPOSITIE</b></p> <p>schikking: horizontaal /verticaal, voor/achter/ overlapping, hoog/laag werken met: ritme, beweging, herhaling, contrast soorten composities: symmetrische compositie, asymmetrische compositie, centrale compositie, diagonale compositie overalcompositie, driehoekscompositie contrast</p> <p><b>RUIMTE</b></p> <p>ruimtesuggestie: afsnijding, overlapping, voor- en achtergrond groot-klein, hoog-laag perspectief: horizon, lijnperspectief (1 vluchtpunt,</p>	<p><b>DIGITAAL MATERIAAL</b></p> <p>foto's, video- en filmfragmenten, gsm</p> <p><b>NATUURLIJKE MATERIALEN</b></p> <p>hout, takken, bladeren, bessen, zand</p> <p><b>PAPIER EN KARTON</b></p> <p>klein, groot, divers</p> <p><b>PLASTISCHE MATERIALEN</b></p> <p>klei, papier maché</p> <p><b>SCHILDERMATERIALEN</b></p> <p>zoals waterverf, acrylverf, plakkaatverf, pigmenten (bv. tempera), inkt en bister</p> <p><b>SOEPELE MATERIALEN</b></p> <p>doeken, ijzerdraad, elektriciteitsdraden</p> <p><b>TEKENMATERIALEN</b></p> <p>tekenpotloden (hard en zacht), alcoholstiften, inkt</p> <p><b>VERBINDINGSMATERIAAL</b></p> <p>touw, tape, oude kousen, ijzerdraad</p> <p><b>WAARDEVOL KOSTELOOS MATERIAAL</b></p> <p>oude kledij, gebruiksvorwerpen (mixers, stoelen ...), isolatiemateriaal, tijdschriften, reclameaffiches</p>	<p><b>DROGE TECHNIEKEN</b></p> <p>schetsen tekenen (naar waarneming, naar fantasie, functioneel ...) kleuren (potlood, stift, pastel, krijt, houtskool ...) collage</p> <p><b>NATTE TECHNIEKEN</b></p> <p>schilderen met verf, inkt, bister, natuurlijke pigmenten (koffie, thee, bessen ...) dekkend schilderen, impasto, transparant, tamponeren, dripping, materieschildering ...</p> <p><b>GRAFISCHE TECHNIEKEN</b></p> <p>hoogdruk, diepdruk, vlakdruk, doordruk</p> <p><b>RUIMTELIJKE TECHNIEKEN</b></p> <p>boetseren, beeldhouwen, assemblage, constructie ...</p> <p><b>WERKEN MET SOEPELE MATERIALEN</b></p> <p><b>DIGITALE TECHNIEKEN</b></p> <p>fotografie, animatie, video, film, applicaties</p> <p><b>MIXED MEDIA</b></p> <p><b>PERFORMANCE</b></p> <p>tableau vivant, body-art</p> <p><b>TECHNIEKEN OM TE BESCHOUWEN</b></p> <p>kijkwijzers VTS: Visual Thinking Strategies VTR: Visual Thinking Routines (=onderzoekend beschouwen) creërend beschouwen door te schetsen, beeld te transformeren naar andere artistieke vormen of met andere artistieke vormen te verbinden.</p>



<p>meerdere vluchtpunten), standpunt ruimtelijke compositie via: assemblage, stapeling, wegnemen, toevoegen</p> <p><b>TEXTUUR</b></p> <p>textuur-weergave of stofuitdrukking vlak, ruimtelijk zacht, hard, ruw, glad, korrelig</p>		
--	--	--

<b>DANS</b>		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIEKEN
<p><b>LICHAAMSBESEF</b></p> <p>lichaam als eenheid aparte lichaamsdelen knooppunten (knie, romp, schouder ...)</p> <p><b>LICHAAMSHOUDING</b></p> <p>open en gesloten gebogen en recht breed versus smal symmetrisch versus asymmetrisch</p> <p><b>BEWEGING</b></p> <p>stilstaan versus bewegen hoekig versus rond organisch versus mechanisch klein versus groot</p> <p><b>RUIMTE</b></p> <p>speelvlak: veel en weinig ruimte, afbakening plaats en afstand ten opzichte van anderen (formatie): voor en achter, naast, tegenover boven en onder</p> <p>ruimtelagen: hoog, midden, laag</p> <p>richtingen: links en rechts, omhoog en omlaag voor- en achterwaarts, diagonaal</p> <p>patronen: op de vloer, denkbeeldig in de lucht kettingfiguur</p> <p><b>TIJD</b></p> <p>duur: kort of lang</p> <p>tempo: snel of langzaam versnellen of vertragen</p> <p>volgorde: gelijktijdig, volgend op elkaar</p> <p>ritme: regelmatig versus onregelmatig accenten</p> <p><b>KRACHT</b></p> <p>spanning: gespannen of ontspannen spanning opbouwen of afnemen</p> <p>gewicht: evenwicht of uit evenwicht zwaar of licht gewichtverdeling/ steunpunten</p> <p>energie: sterk en zwak, leunen en steunen</p> <p>bewegingsstroom: gecontroleerd (kunnen stoppen) doorgaan (moeilijk stoppen) explosief of beheerst</p> <p><b>COMPOSITIE of STRUCTUUR</b></p> <p>herhaling, variatie, en contrast eenvoudige vormen</p>	<p><b>LICHAAM</b></p> <p>lichaamsdelen knooppunten</p> <p><b>ONDERSTEUNENDE MATERIALEN</b></p> <p>choreografie (grafische bewegingspartituur) muziek, partituur kledij, attributen decor, omkadering audiovisuele materialen</p>	<p><b>VERTREKpunt VAN BEWEGING</b></p> <p>één lichaamsdeel meerdere lichaamsdelen hele lichaam</p> <p><b>LICHAAMSCOORDINATIE EN -BESEF</b></p> <p>lichaamshouding bewegen met verschillende lichaamsdelen</p> <p>roteren: draaien met lichaamsdelen spotting: in een draai 1 focuspunt kiezen en hier snel naar terugkeren met de voeten afdrukken van de grond</p> <p><b>CUING</b></p> <p>ervaren van metrum en structuur in functie van beweging en dans</p> <p><b>CREATIEVE DANS</b></p> <p>dansimprovisatie verhalende dans dansexpressie</p> <p><b>DANS ONTWERPEN</b></p> <p>danspartituur bewegingsreeks</p> <p><b>GESTRUCTUREERDE DANS</b></p> <p>bewegingsreeks</p> <p>volksdans: folkloredans, werelddans, boombal dansstijlen: moderne dans, jazzdans, klassieke dans</p> <p><b>DANS BELUISTEREN EN KIJKEN</b></p> <p>luister- en kijktechnieken via: bouwstenen, adjectievenlijsten luister- en kijkwijzer, associatie</p> <p>onderzoek via ruimte, context, tijd</p>

MUZIEK		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIEKEN
<p><b>RITME / TOONDUUR</b> lang – kort, regelmatig - onregelmatig accenten, rustig – druk</p> <p><b>MELODIE / TOONHOOGTE (HERTZ)</b> hoog – laag, stijgend – dalend, groot - klein bereik, grote - kleine sprongen vloeiend – hoekig</p> <p><b>KLANKSTERKTE / DYNAMIEK (DECIBEL)</b> sterk – zacht, versterken – verzachten</p> <p><b>KLANKKLEUR / TIMBRE</b> vocaal - instrumentaal klankbron, speelwijze instrumenten, stemsoorten bezetting</p> <p><b>SAMENKLANK / HARMONIE</b> eenstemmig - meerstemmig consonant - dissonant melodie, akkoorden, ritme</p> <p><b>TEMPO / SNELHEID (BPM, metronoomgetal)</b> vlug – traag, versnellen – vertragen</p> <p><b>VORM / STRUCTUUR / TEXTUUR</b> herhaling, variatie, contrast intro, refrein, strofe, tussenspel, slot eenvoudige vormen (ABA, rondo, variatievorm)</p>	<p><b>LICHAAMSEIGEN INSTRUMENTEN</b> stem, lichaam</p> <p><b>MUZIEKINSTRUMENTEN</b> <i>zowel akoestisch als digitaal:</i> <b>ritmische muziekinstrumenten:</b> drumstel, drumpads, djembé, cajon, conga's, maracas, claves, koebel, agogo, woodblock, buistrommel, guiro, triangel, handtrom, boomwhackers en tamboerijn... <b>melodische muziekinstrumenten:</b> Orff- instrumenten (klokkenspel, metallofoon, xylofoon), snaarinstrumenten zoals gitaar en basgitaar, keyboards <b>harmonische muziekinstrumenten:</b> ukulele, keyboard, piano, gitaar</p> <p><b>ONDERSTEUNEND MATERIAAL</b> partituren: klassieke, alternatieve, grafische en digitale notatie audio-visueel materiaal</p>	<p><i>Per muzikale omgangsvorm</i></p> <p><b>VOCAAL MUSICEREN</b> stemtechniek, ademhalingstechniek, houding articulatie, klankprojectie samenspel synchronisatie onderzoekstechnieken: experimenteren met de stem</p> <p><b>INSTRUMENTAAL MUSICEREN</b> speeltechniek per instrument speelhouding per instrument samenspel synchronisatie klankonderzoek per instrument: akoestisch – digitaal onderzoekstechnieken: experimenteren met akoestische en digitale instrumenten</p> <p><b>MUZIEK BELUISTEREN/MUZIEK BEKIJKEN</b> luistertechnieken via de bouwstenen, via adjectievenlijsten, via luisterwijzers, via associatie ... onderzoek via ruimte, context, tijd ...</p> <p><b>MUZIEK TRANSFORMEREN naar andere kunstvormen en omgekeerd</b> - beeld - beweging en dans - woord, drama</p> <p><b>MUZIEK ONTWERPEN</b> ontwerptechnieken: herhaling, variatie, contrast onderzoekstechnieken: experimenteren in functie van effect digitale toepassingen improvisatietechnieken: vocaal, instrumentaal, corporeel</p>

WOORD/DRAMA		
<i>Deze tabel wil inspirerend werken bij beschouwen, creëren en reflecteren. De lijst is niet limitatief.</i>		
BOUWSTENEN	MATERIALEN	TECHNIEKEN
<p><b>TAAL</b> klank, woord, zin poëzie, proza, theatertekst</p> <p><b>LICHAAM</b> mimiek, ondersteunende gebaren beweging</p> <p><b>SAMENSPEL</b> solo, dialoog samenspel met anderen, dialoog met publiek tijd, ruimte</p> <p><b>STRUCTUUR</b> tekstopbouw, verhaalopbouw visuele weergave: woordbeeld, regels</p>	<p><b>INSTRUMENTEN</b> woorden, stem, lichaam figuren (poppen, schimmen, maskers ...)</p> <p><b>ONDERSTEUNEND MATERIAAL</b> boeken, gedichten, voorwerpen, foto's kledij, rekwisieten, decor, teksten, grime (schmink), licht</p>	<p><b>VERDICHTING</b> beeldspraak, metaforen, associaties, stijffiguren, gebalde formulering</p> <p><b>POEZIE</b> gedichten schrijven, lezen, bedenken, voordragen</p> <p><b>VERHAAL</b> vertellen, verzinnen, tekenen ...</p> <p><b>DIALOOG</b> schrijven, verzinnen, improviseren</p> <p><b>TECHNIEKEN LICHAAM EN STEM</b></p>



<p>herhaling, spanningsopbouw, sfeeropbouw, conflict</p> <p><b>SFEER EN STIJL</b></p> <p>woordkeuze, toon, zinsbouw, spanning, klankgebruik (intonatie, melodie, ...) taalverschuiving (nieuwe woorden, begrippen verzinnen)</p> <p><b>MUZIKALITEIT</b></p> <p>ritme, tempo/timing, dynamiek klankenspel: alliteratie, rijm, klanknabootsing</p> <p><b>ROL</b></p> <p>personage, standpunt, rolvastheid, inleving, transformatie, focus, présence, oogcontact, motief, opgewonden veer (innerlijk conflict)</p> <p><b>RUIMTE</b></p> <p>ruimtebewustzijn, ruimtesuggestie, ruimteverdeling, open spelen (publieksbesef), mise-en-scène</p> <p><b>TIJD</b></p> <p>timing, tijdsuggestie, tijd nemen (duur), werkelijke tijd/verbeelde tijd</p> <p><b>SCENE</b></p> <p>emotie, attributen hanteren, handelingen, situaties spelen, intentie (inzet)</p> <p><b>SAMENSPEL</b></p> <p>aandacht geven (contact maken) acceptatie, interactie generositeit (ridderlijkheid) koor</p>	<p>stem- en ademhalingstechnieken lichaamsbewustzijn en -controle gevarieerde mimiek tekstzegging (articulatie, intonatie)</p> <p><b>VERBALE WERKVORMEN</b></p> <p>improvisatie, hoorspel, inspringspel, afspreekspel (toneelspel), teksttheater (dialogo), rollenspel, verteltheater, voordragen</p> <p><b>NON-VERBALE WERKVORMEN</b></p> <p>tableau vivant (standbeeldtheater), (panto)mime, clownerie/slapstick, performance</p> <p><b>SPELEN MET MATERIALEN (FIGURENTHEATER)</b></p> <p>poppenspel, objectentheater, maskerspel, schimmenspel</p> <p><b>ABSTRACTIE</b></p> <p>Dialogo zonder woorden, spel van enkel handen, mimiek, pantomime</p>
---	--

## 7 Basisuitrusting

Basisuitrusting verwijst naar de infrastructuur en het (didactisch) materiaal die beschikbaar moeten zijn voor de realisatie van de leerplandoelen.

### 7.1 Infrastructuur

Een lokaal

- dat qua grootte, akoestiek en inrichting geschikt is om communicatieve werkvormen te organiseren;
- met een (draagbare) computer waarop de nodige software en audiovisueel materiaal kwaliteitsvol werkt en die met internet verbonden is;
- met de mogelijkheid om (bewegend beeld) kwaliteitsvol te projecteren;
- met de mogelijkheid om geluid kwaliteitsvol weer te geven;
- met voldoende ruimte voor stockage;
- met de mogelijkheid om draadloos internet te raadplegen met een aanvaardbare snelheid;
- met een grote, goed zichtbare tijdlijn met de in het leerplan opgesomde periodes;
- met een grote kaart van de wereld, Europa en België;
- met de mogelijkheid om actualiteit een plaats te geven.

Toegang tot (mobile) devices voor leerlingen.

Naargelang de gekozen [artistieke vorm\(en\)](#) een leslokaal met



- voldoende ruimte om te musiceren, veilig te bewegen;
- muziekinstallatie;
- grote onderhoudsvriendelijke vrijstaande tafels;
- spoelbak en afvalbakken.

## 7.2 Materiaal beschikbaar in de infrastructuur

Naargelang de gekozen [artistieke vorm\(en\)](#)

- gevarieerd instrumentarium: ritmische en melodische instrumenten;
- een begeleidingsinstrument;
- toegang tot opname- en weergaveapparatuur;
- materiaal om 2D en 3D te werken.

Het aanwezige materiaal is voldoende voor de grootte van de klasgroep.

## 7.3 Materiaal waarover elke leerling moet beschikken

Om de leerplandoelen te realiseren beschikt elke leerling minimaal over onderstaand materiaal. De school bespreekt in de schoolraad wie (de school of de leerling) voor dat materiaal zorgt. De school houdt daarbij uitdrukkelijk rekening met gelijke kansen voor alle leerlingen.

Naargelang de gekozen [artistieke vorm\(en\)](#) een basispakket om beeldend aan de slag te gaan.

## 8 Concordantie

De concordantietabel geeft aan welke leerplandoelen eindtermen (ET) realiseren. [\[zie disclaimer\]](#)

Leerplandoel	Eindtermen
1	ET 7.1
2	ET 7.5
3	ET 7.3
4	ET 7.4
5	ET 7.6
6	ET 7.18
7	ET 7.19
8	ET 7.15
9	ET 1.8
10	ET 1.7
11	ET 1.6



12	ET 8.1
13	ET 8.2
14	ET 8.3
15	ET 8.4
16	ET 9.5
17	ET 7.13
18	ET 7.14
19	ET 9.3, ET 7.14
20	ET 9.4
21	ET 9.2
22	ET 9.1, 9.4, 9.5
23	ET 9.6
24	ET 9.7
25	ET 11.1
26	ET 11.2
27	ET 11.3
28	ET 11.4
29	ET 16.2
30	ET 16.1
31	ET 16.3
32	ET 16.4
33	ET 16.7
34	ET 16.5
35	ET 16.6

## 8.1 Eindtermen

**1.6 De leerlingen onderscheiden oorzaken van verslavingen en gevolgen ervan voor personen en hun directe omgeving.**

*Met inbegrip van kennis*

*\*Conceptuele kennis*

- Mogelijk verslavende middelen zoals suiker, drugs, rookwaren, alcohol, medicatie
- Mogelijk verslavende handelingen zoals het gebruik van sociale media, games, virtuele realiteit, gokken
- Oorzaken en motieven voor het middelengebruik
- Combigebruik van de verschillende middelen
- Sociale, mentale en fysieke kenmerken en gevolgen van een verslaving
- Leeftijdsspecifieke sociale en wettelijke normen en grenzen voor het middelengebruik
- Leeftijdsspecifieke hulp bij het problematisch gebruik van mogelijk verslavende middelen en handelingen

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

**1.7 De leerlingen analyseren aan de hand van concrete situaties verschillende weerbare reacties op handelingen die in strijd zijn met de seksuele gezondheid en integriteit.**

*Met inbegrip van kennis*

*\*Conceptuele kennis*

- Integriteit: de betekenis en het belang ervan
- Risicovolle fenomenen zoals sexting, sextortion, tienerpooiers, gebruik van verslavende middelen, onrealistische verwachtingen door beeldvorming, sociale druk

*\*Procedurele kennis*

- Toepassen van strategieën om grenzen te stellen en te bewaken via aanvaardbaar verbaal en non-verbaal gedrag zoals het vlaggensysteem
- Toepassen van criteria van integriteit: aandacht voor toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, passend bij de leeftijd, passend bij de context, zelfrespect

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

**1.8 De leerlingen analyseren aan de hand van concrete situaties seksuele en relationele integriteit.**

*Met inbegrip van kennis*

*\*Conceptuele kennis*

- Integriteit: de betekenis en het belang ervan
- Seksuele geaardheid en voorkeur
- Belang van duidelijke communicatie en afspraken in een intieme relatie
- Verschillende verwachtingen bij leeftijdsspecifieke ervaringen zoals verliefdheid, de eerste seksuele ervaring
- Emoties van verliefdheid, liefde, afwijzing en liefdesverdriet
- Verschillende soorten intieme relaties: een losse relatie, een vaste relatie, een open relatie, een huwelijk
- Genderrollen, gendergelijkheid en vrije partnerkeuze
- Organisaties voor informatie en hulpverlening

*\*Procedurele kennis*



- Toepassen van criteria van integriteit: aandacht voor toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, passen bij de leeftijd, passen bij de context, zelfrespect

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

### **7.1 De leerlingen lichten toe hoe persoonlijke identiteiten zich verhouden tot verschillende groepsidentiteiten.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Persoonlijke identiteit, groepsidentiteit

\*Conceptuele kennis

- Aspecten van persoonlijke identiteiten zoals biologische aspecten, persoonlijkheidstrekken, familiale achtergrond
- Aspecten van de identiteit van regionale, nationale of supranationale groepen, zoals de Vlaamse, de Belgische, de Europese en de niet-Europese
- Aspecten van de identiteit van verschillende sociale groepen zoals subculturen, gender-gerelateerde groepen, socio-economische groepen, levensbeschouwelijke groepen
- Mens- en wereldbeeld

\*Metacognitieve kennis

- Zelfkennis over aspecten hun identiteiten

*Met inbegrip van context*

- Ter ondersteuning bij het realiseren van deze eindterm kan volgend referentiekader gebruikt worden: 'Global Citizenship Education -Topics and Learning Objectives - UNESCO (2015)'.

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Affectieve dimensie<sup>o</sup>: Open staan voor opvattingen, gedrag, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën,  
 ...

### **7.3 De leerlingen hanteren strategieën om respectvol en constructief om te gaan met individuen en groepen in een diverse samenleving.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Respect, conflictsituatie, gemeenschappelijke afspraak, diversiteit

\*Conceptuele kennis

- Diversiteit in de samenleving, met aandacht voor meerdere aspecten van diversiteit zoals fysieke, cognitieve, sociale, culturele en levensbeschouwelijke aspecten
- Respect, conflictsituatie, diversiteit
- Gemeenschappelijke afspraken: betekenis en eigenschappen

\*Procedurele kennis

- Toepassen van strategieën om respectvol en constructief met elkaar om te gaan zoals meerdere perspectieven innemen (multiperspectiviteit), gemeenschappelijke afspraken maken, afspraken naleven, over de omgang met elkaar reflecteren
- Toepassen van strategieën om in conflictsituaties respectvol en constructief met elkaar om te gaan zoals actief luisteren, creatief denken en gedachten uiten

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

Affectieve dimensie<sup>o</sup>: Handelen vanuit een persoonlijk kader waarin voorkeuren voor waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën, ... geïnternaliseerd zijn, maar waarbij nog aandacht nodig is voor de balans tussen conflicterende aspecten

#### **7.4 De leerlingen hanteren aangereikte strategieën om met vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk om te gaan.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Vooroordeel, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk

\*Procedurele kennis

- Toepassen van strategieën om met vooroordelen, stereotypering, machtsmisbruik en groepsdruk om te gaan zoals zich informeren, kwesties bespreekbaar maken, negatieve aspecten benoemen en gepast reageren

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

#### **7.5 De leerlingen onderscheiden de voordelen en de uitdagingen verbonden aan samenleven en samenwerken in diversiteit.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Diversiteit

\*Conceptuele kennis

- Eigenschappen van een diverse samenleving, met aandacht voor meerdere aspecten van diversiteit zoals fysieke, mentale, cognitieve, socio-economische en culturele aspecten
- Voordelen van diversiteit zoals culturele verrijking, uitwisseling van ideeën, economische uitwisseling
- Uitdagingen van diversiteit zoals meningsverschillen, verschillende belangen, verschillende referentiekaders van waaruit men denkt en handelt, risico van groepsdenken en uitsluiting
- Eigenschappen van verschillende vormen van samenleven van sociale groepen zoals multiculturalisme, monoculturalisme, integratie, assimilatie, inclusie, exclusie

\*Procedurele kennis

- Toepassen van strategieën om de voordelen en de uitdagingen verbonden aan samenleven en samenwerken in diversiteit te onderscheiden

*Met inbegrip van context*



- Ter ondersteuning bij het realiseren van deze eindterm kan volgend referentiekader gebruikt worden: 'Global Citizenship Education -Topics and Learning Objectives - UNESCO (2015)'.  
*Met inbegrip van dimensies eindterm*

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

### **7.6 De leerlingen illustreren met historische en actuele voorbeelden vormen van onverdraagzaamheid, discriminatie en racisme.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- De betekenis en impact van onverdraagzaamheid, discriminatie en racisme

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **7.13 De leerlingen lichten de betekenis en het belang van duurzame ontwikkeling toe.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Duurzame ontwikkeling

\*Conceptuele kennis

- Duurzame ontwikkeling
- Duurzame ontwikkelingsdoelen
- Verschillende perspectieven op duurzaamheidsvraagstukken: planet, prosperity, people, partnership, peace

*Met inbegrip van context*

- De eindterm wordt gerealiseerd aan de hand van actuele thema's, op relevante ruimtelijke schaalniveaus, gaande van lokaal tot mondiaal.
- Het referentiekader voor de duurzame ontwikkelingsdoelen is 'de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen' zoals geformuleerd door de internationale gemeenschap (SDG's).

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **7.14 De leerlingen illustreren hoe systeemdenken kan worden toegepast op duurzaamheidskwesities.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- De betekenis en eigenschappen van systeemdenken, oorzaak-gevolg relaties, onderscheid geheel - onderdeel binnen systemen, verschillende perspectieven, onzekerheid
- Lokale en mondiale verwevenheid en interactie

\*Procedurele kennis

- Toepassen van systeemdenken

*Met inbegrip van context*

- De eindterm wordt gerealiseerd binnen volgend toepassingsgebied: van lokaal over regionaal tot mondiaal en doorheen de tijd.
- Het referentiekader voor de duurzame ontwikkelingsdoelen is 'de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen' zoals geformuleerd door de internationale gemeenschap (SDG's).

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **7.15 De leerlingen illustreren aan de hand van actuele gebeurtenissen hoe democratische besluitvorming werkt op verschillende bestuursniveaus.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Besluitvormingsorganen zoals gemeenteraad, provincieraad, parlement
- Bestuursniveaus: gemeente, provincie, gemeenschap, gewest, federaal, Europese Unie
- Democratische besluitvorming en haar randvoorwaarden zoals transparantie, overleg, persvrijheid

*Met inbegrip van context*

- De eindterm wordt gerealiseerd binnen de context van Vlaanderen, België en de Europese Unie.

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **7.18 De leerlingen beschrijven concrete situaties met betrekking tot mensenrechten.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Mensen- en kinderrechten
- Eerbiediging en schending van mensen- en kinderrechten

*Met inbegrip van context*

- De referentiekaders bij het realiseren van deze eindterm zijn 'Universele Verklaring van de Rechten van de Mens', 'Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden' en 'Kinderrechtenverdrag'.
- Ter ondersteuning bij het realiseren van deze eindterm kan volgend referentiekader gebruikt worden: 'Competences for democratic culture' van de Raad van Europa.

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **7.19 De leerlingen illustreren uitdagingen met betrekking tot sociale rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid binnen een welvaartstaat aan de hand van concrete voorbeelden.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Armoede, kansarmoede, armoedebestrijding
- Sociale rechtvaardigheid, sociale ongelijkheid, herverdelingsmechanisme
- Principes van de welvaartstaat zoals wederkerigheid, solidariteit en inclusiviteit.
- Recht op en toegang tot basisbehoeften



### *Met inbegrip van context*

- Ter ondersteuning bij het realiseren van deze eindterm kan volgend referentiekader gebruikt worden: 'Competences for democratic culture' van de Raad van Europa.

### *Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

## **8.1 De leerlingen situeren historische elementen uit hun leefwereld en aangereikte kenmerkende historische fenomenen in de historische periodes van het courante westerse referentiekader.**

### *Met inbegrip van kennis*

#### \*Feitenkennis

- Generatie, eeuw, periode, verandering, tijdsduur
- Lokaal, regionaal, nationaal, mondiaal

#### \*Conceptuele kennis

- Generatie, eeuw, periode, verandering, tijdsduur, evolutie, revolutie
- Lokaal, regionaal, nationaal, mondiaal, westers en niet-westers
- Kenmerkende historische fenomenen (zoals personen, plaatsen, gebeurtenissen en ontwikkelingen) uit de maatschappelijke domeinen zoals politiek (bestuur, oorlog en vrede, (neo)kolonialisme en imperialisme), economisch (economische activiteit), sociaal (organisatie van het samenleven), cultureel (mens- en wereldbeeld, kunst- en cultuuruitingen, wetenschap en technologie)
- De zeven periodes van het courante westerse historisch referentiekader: de prehistorie, het oude nabije oosten, de klassieke oudheid, de middeleeuwen, de vroegmoderne tijd, de moderne tijd, de hedendaagse tijd

#### \*Procedurele kennis

- Situeren van historische elementen en fenomenen in tijd en ruimte zoals het gebruik van een tijdlijn of een kaart

### *Met inbegrip van context*

- De eindterm wordt gerealiseerd met verschillende historische periodes waaronder minstens de hedendaagse tijd.

### *Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

## **8.2 De leerlingen vergelijken aangereikte bronnen over eenzelfde aangereikt historisch fenomeen.**

### *Met inbegrip van kennis*

#### \*Conceptuele kennis

- Standplaatsgebondenheid van de maker(s) en het doelpubliek
- Geschreven, mondelinge, (audio)visuele bronnen en materiële bronnen
- Betrouwbaarheid van een bron

#### \*Procedurele kennis

- Vergelijken van bronnen over historische fenomenen

### *Met inbegrip van dimensies eindterm*



Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

### **8.3 De leerlingen illustreren beeldvorming van historische elementen uit hun leefwereld en van historische fenomenen.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Structuurbegrippen zoals context, (on)bedoeld handelen, meerdere perspectieven en de mogelijke gevolgen ervan, bewijs, verband, verandering, veralgemening, wij-zij-denken
- Kenmerkende historische fenomenen vermeld in de conceptuele kennis van eindterm 8.1

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **8.4 De leerlingen illustreren gelijkenissen, verschillen en verbanden tussen heden en verleden voor elementen uit hun leefwereld en voor historische fenomenen.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Gelijkenis, verschil, historische context
- Kenmerkende historische fenomenen vermeld in de conceptuele kennis van eindterm 8.1
- Verbanden tussen heden en verleden zoals continuïteit, verandering, omgang met het verleden

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **9.1 De leerlingen situeren personen, plaatsen, patronen en processen op relevante ruimtelijke schaalniveaus.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Afrika, Antarctica, Azië, Europa, Noord-Amerika, Oceanië, Zuid-Amerika
- Ster, Zon, planeet, Aarde, maan

\*Conceptuele kennis

- Politiek-, sociaal- en economischgeografische invalshoek: land, wereldblok, werelddeel, bevolkingsdichtheid, migratiestromen
- Kosmografische invalshoek: ster, Zon, planeet, Aarde, maan
- Sterrenkundige invalshoek: polen, evenaar, halfronden, meridianen, tijdzones

\*Procedurele kennis

- Toepassen van principes van relatief situeren op verschillende relevante ruimtelijke schaalniveaus
- Gebruiken van geografische hulpbronnen uit eindterm 9.6

*Met inbegrip van context*

- De eindterm wordt gerealiseerd aan de hand van situeringen uit de eindtermen 9.2, 9.3, 9.4 en 9.5.

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen



## 9.2 De leerlingen illustreren hoe personen betekenis geven aan plaatsen.

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Factoren die de beleving en betekenis van een plaats beïnvloeden zoals de persoonlijke, sociale, maatschappelijke, politieke en culturele context
- Reële, ervaren en mentale afstand en tijd
- Mentale kaart

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Affectieve dimensie<sup>o</sup>: Open staan voor opvattingen, gedrag, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën, ...

## 9.3 De leerlingen beschrijven kenmerken en ruimtelijke gevolgen van mondialisering.

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Mondialisering

\*Conceptuele kennis

- Kenmerken van mondialisering op het vlak van
  - > Productie zoals schaalvergroting, productiewijze, multinationals
  - > Consumptie zoals massaconsumptie, uniformisering
  - > Netwerken zoals goederenstromen, financiële stromen, toeristische stromen, sociale netwerken
- Ruimtelijke gevolgen zoals verschuiving van industrie, monoculturen in de landbouw, netwerken van bedrijven, transportinfrastructuur

*Met inbegrip van context*

- De eindterm wordt gerealiseerd aan de hand van casussen in functie van de actualiteit of vanuit authentieke contexten en op verschillende relevante ruimtelijke schaalniveaus.

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

## 9.4 De leerlingen beschrijven demografische processen en ruimtelijke gevolgen ervan in verschillende regio's van de wereld.

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Migratie
- Bevolkingsdichtheid
- Vergrijzing

\*Conceptuele kennis

- Demografische processen
  - > Bevolkingsgroei
  - > Natuurlijke aangroei

- > Migraties: oorzaken, gevolgen, migratiestromen
- > Vergrijzing
- Variabelen van bevolkingssamenstelling en -evolutie zoals geboortecijfer, sterftcijfer, kindersterfte
- Bevolkingsdichtheid
- Ruimtelijke gevolgen zoals verstedelijking van het platteland, verschuiving van functies tussen stad en platteland, groei van steden

*Met inbegrip van context*

- De eindterm wordt gerealiseerd aan de hand van casussen in functie van de actualiteit of vanuit authentieke contexten en op verschillende relevante ruimtelijke schaalniveaus.

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **9.5 De leerlingen beschrijven gevolgen van de beweging van hemellichamen.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Hemellichamen: ster, Zon, planeet, Aarde, maan
- Dag, nacht
- Seizoen, lente, zomer, herfst, winter

\*Conceptuele kennis

- Aardrevolutie
  - > Kenmerken: duur
  - > Gevolgen: jaar, opeenvolging van seizoenen
- Aardrotatie
  - > Kenmerken: duur
  - > Gevolgen: dagboog, dag en nacht, tijdsbepaling, tijdzones

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **9.6 De leerlingen gebruiken terreintechnieken en geografische hulpbronnen om ruimtelijke processen en de gevolgen ervan te onderzoeken.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Terreintechnieken zoals enquête, observatie, terreinkartering
- Geografische hulpbronnen zoals kaart, atlas, satellietbeeld, luchtfoto, statistisch bronnenmateriaal

\*Procedurele kennis

- Gebruiken van geografische hulpbronnen en toepassen van minstens één terreintechniek

*Met inbegrip van context*

- De eindterm wordt gerealiseerd aansluitend bij de inhoud van de eindtermen 9.2, 9.3, 9.4 en 9.5.

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen



## **9.7 De leerlingen gebruiken GIS-viewers om informatie over een plaats te verzamelen.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- GIS-viewer

\*Procedurele kennis

- Gebruiken van GIS-viewers

*Met inbegrip van context*

- De eindterm wordt gerealiseerd aansluitend bij de inhoud van de eindtermen 9.2, 9.3 en 9.4

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau toepassen

### **11.1 De leerlingen bespreken elementen van het arbeidsrecht aan de hand van een concrete studentenovereenkomst.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Brutoloon, nettoloon

\*Conceptuele kennis

- Contract: gevolgen
- Basisrechten en -plichten van werkgever en werknemer met inbegrip van veiligheid en welzijn
- Instanties voor advies, hulp en bescherming zoals VDAB en vakbonden
- Verschillen tussen het werken met een arbeidsovereenkomst versus zonder: loonbrief, zwartwerk

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **11.2 De leerlingen lichten de elementen van de totale kost van aankopen met inbegrip van bijkomende kosten toe.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Basisverplichtingen van koper en verkoper, koop op afbetaling
- Aankoopprijs, kortingen
- Bijkomende kosten zoals eenmalige kosten, gebruikskosten, financieringskosten

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **11.3 De leerlingen maken budgettaire keuzes bij aankopen in functie van een persoonlijk budget en rekening houdend met een gezinsbudget.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Aankoopprijs, kortingen
- Consumentenkrediet: aflossingen, jaarlijks kostenpercentage, intrest
- Eenmalige kosten en terugkerende kosten
- Persoonlijk en gezinsbudget: inkomsten en uitgaven op korte en lange termijn
- Lenen, sparen, schuld
- Spaarvormen, spaardoelstellingen
- Noodzakelijkheid van een aankoop
- Documenten voor een eenvoudig persoonlijk administratiebeheer zoals garantiebewijzen, contracten, verzekeringspolis, loonbrieven
- Instanties voor advies, hulp en bescherming

\*Procedurele kennis

- Kritisch afwegen van budgettaire keuzes bij aankopen
- Beheren en bewaren van een persoonlijke administratie

\*Metacognitieve kennis

- Eigen voorkeur

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Affectieve dimensie<sup>o</sup>: Voorkeur tonen voor en belang hechten aan waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën, ...

**11.4 De leerlingen bespreken elementen van een schadegeval aan de hand van een schadeaangifte bij de verzekeringsmaatschappij.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Verzekeringscontract met inbegrip van franchise
- Schadegeval: aangifte, aansprakelijkheid, verantwoordelijkheid, gevolgen
- Instanties voor advies, hulp en bescherming

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

**16.1 De leerlingen tonen interesse voor elkaars kunst- en cultuuruitingen.<sup>o</sup> (attitudinaal)**

**16.2 De leerlingen lichten hun interesse voor kunst- en cultuuruitingen toe.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Kunst- en cultuuruitingen zoals dans, film, game, graffiti, kledij, landschap, lied
- Culturele persoonlijkheid zoals in keuzes in kledij, muziek, taal
- Unicité van een esthetische ervaring
- Rol van aversie, empathie en respect in wederzijds begrip

\*Metacognitieve kennis

- Eigen culturele persoonlijkheid



*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **16.3 De leerlingen illustreren op basis van waarnemingen van kunst- en cultuuruitingen gelijkenissen en verschillen in hun interpretatie van bedoeling en onderwerp.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Zintuigelijk waarneembare kenmerken zoals beweging, geur, klank, kleur
- Onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen zoals dood, het alledaagse, geboorte, geschiedenis, liefde, leven, rituelen
- Bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen zoals aankaarten, confirmeren, commercieel voordeel halen, decoreren, entertainen, identiteit vormgeven, informeren, in vraag stellen, maatschappelijk belang dienen, praktisch gebruiken, revolteren, schoonheid creëren
- Gelaagdheid bij interpretatie van onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen
- Gelaagdheid van de interpretatie van bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen
- Unicité van een esthetische ervaring

\*Procedurele kennis

- Waarnemen van kunst- en cultuuruitingen
- Geven van betekenis aan kunst- en cultuuruitingen
- Hanteren van meerdere perspectieven (multiperspectiviteit)
- Toepassen van uitdrukkingwijzen zoals verwoorden, verbeelden, bewegen en verklanken

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

### **16.4 De leerlingen analyseren het zintuiglijk waarneembare van kunst- en cultuuruitingen in interactie met de bedoelingen en de onderwerpen ervan.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Vormgeving, inhoud, uitdrukkingvorm, expressie
- Kunst- en cultuuruitingen zoals dans, film, game, graffiti, kledij, landschap, lied
- Zintuiglijk waarneembare kenmerken zoals beweging, geur, klank, kleur
- Onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen zoals dood, het alledaagse, geboorte, geschiedenis, liefde, leven, rituelen
- Bedoelingen van kunst- en cultuuruitingen zoals aankaarten, confirmeren, commercieel voordeel halen, decoreren, entertainen, identiteit vormgeven, informeren, in vraag stellen, maatschappelijk belang dienen, praktisch gebruiken, revolteren, schoonheid creëren
- Invloed van waarden, normen en gewoontes

\*Procedurele kennis

- Toepassen van methodes voor het analyseren van de interactie tussen de betekenis van het zintuiglijk waarneembare, de bedoelingen en de onderwerpen van kunst- en cultuuruitingen zoals beoogde en reële impact
- Toepassen van uitdrukkingwijzen zoals verwoorden, verbeelden, bewegen en verklanken

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

### **16.5 De leerlingen drukken uit hoe kunst- en cultuuruitingen hun gedachten, gevoelens en gedrag beïnvloeden.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Conceptuele kennis

- Interactie tussen waarnemingen, gedachten, gevoelens en gedragingen
- De invloed van tijd, ruimte, maatschappelijke positie en persoonskenmerken

\*Procedurele kennis

- Toepassen van uitdrukkingswijzen zoals verwoorden, verbeelden, bewegen en verklanken

\*Metacognitieve kennis

- Eigen gedachten, gevoelens en gedrag

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

### **16.6 De leerlingen drukken vanuit hun ervaring met creatieprocessen hun waardering uit voor inhoud en vormgeving van kunst- en cultuuruitingen.**

*Met inbegrip van kennis*

\*Feitenkennis

- Vormgeving: artistieke bouwstenen, technieken en materialen vermeld in de feitenkennis van eindterm 16.7

\*Conceptuele kennis

- Criteria om waardering uit te drukken
  - > Vormgeving: artistieke bouwstenen, technieken en materialen vermeld in de feitenkennis van eindterm 16.7
  - > Samenhang van vormgeving en inhoud
  - > Unicité van een esthetische ervaring

\*Procedurele kennis

- Toepassen van uitdrukkingswijzen zoals verwoorden, verbeelden, bewegen en verklanken

\*Metacognitieve kennis

- Eigen expressieve ervaring met het creatieproces

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Affectieve dimensie<sup>o</sup>: Handelen vanuit een persoonlijk kader waarin voorkeuren voor waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën, ... geïnternaliseerd zijn, maar waarbij nog aandacht nodig is voor de balans tussen conflicterende aspecten

### **16.7 De leerlingen creëren artistiek werk vanuit hun verbeelding.**

*Met inbegrip van kennis*



### \*Feitenkennis

- Afhankelijk van de gekozen kunst- en cultuuruitingen terminologie met betrekking tot beeld, muziek, drama, dans of audiovisuele media, apart of gecombineerd

In het geval van

- > Beeld
  - Bouwstenen zoals compositie, kleur, licht, lijn, ruimte, textuur, vorm
  - Technieken: twee- en driedimensioneel zoals boetseren, fotograferen, maquettes maken, met textiel werken, schilderen
  - Materialen zoals klei, licht, papier, recuperatiematerialen, steen, verf
- > Muziek
  - Bouwstenen zoals dynamiek, klankkleur, melodie, ritme, samenklank, structuur, tempo, vorm
  - Technieken zoals body percussion, improvisatie, samenzang
  - Materialen zoals instrumenten, lichaam, stem, voorwerpen
- > Drama
  - Bouwstenen zoals rol, ruimte, structuur, samenspel, tijd
  - Technieken zoals clownerie, figurentheater, improvisatie, mime, teksttheater
  - Materialen zoals decor, geluid, kostuums, lichaam, taal
- > Dans
  - Bouwstenen zoals kracht, ruimte, relatie, tijd
  - Technieken zoals bewegingsreeks, choreografie, dansexpressie, dansimprovisatie
  - Materialen zoals decor, geluid, lichaam, voorwerpen
- > Audiovisuele media
  - Bouwstenen zoals camerabeweging, geluid, kader, licht, montage
  - Technieken zoals montage, opname, sonorisatie
  - Materialen zoals microfoon, montageunit, smartphone

### \*Conceptuele kennis

- Inhoud: onderwerp en bedoeling
- Artistiek creatieproces
- Elementaire artistieke vaktaal: samenhang, herhaling, contrast, verwachting, verrassing
- Afhankelijk van de gekozen kunst- en cultuuruitingen terminologie met betrekking tot beeld, muziek, drama, dans of audiovisuele media, apart of gecombineerd

In het geval van

- > Beeld
  - Bouwstenen zoals compositie, kleur, licht, lijn, ruimte, textuur, vorm
  - Technieken: twee- en driedimensioneel zoals boetseren, fotograferen, maquettes maken, met textiel werken, schilderen
  - Materialen zoals klei, licht, papier, recuperatiematerialen, steen, verf
- > Muziek
  - Bouwstenen zoals dynamiek, klankkleur, melodie, ritme, samenklank, structuur, tempo, vorm
  - Technieken zoals body percussion, improvisatie, samenzang
  - Materialen zoals instrumenten, lichaam, stem, voorwerpen
- > Drama
  - Bouwstenen zoals rol, ruimte, structuur, samenspel, tijd
  - Technieken zoals clownerie, figurentheater, improvisatie, mime, teksttheater
  - Materialen zoals decor, geluid, kostuums, lichaam, taal



- > Dans
  - Bouwstenen zoals kracht, ruimte, relatie, tijd
  - Technieken zoals bewegingsreeks, choreografie, dansexpressie, dansimprovisatie
  - Materialen zoals decor, geluid, lichaam, voorwerpen
- > Audiovisuele media
  - Bouwstenen zoals camerabeweging, geluid, kader, licht, montage
  - Technieken zoals montage, opname, sonorisatie
  - Materialen zoals microfoon, montageunit, smartphone

\*Procedurele kennis

- Selecteren van ideeën zoals bij eigen gedachten en gevoelens stilstaan, artistieke werken bestuderen, indrukken of objecten verzamelen
- Koppelen van de eigen bedoeling aan vormgeving via methodes zoals trial and error, try-out
- Gebruiken van basistechnieken van de gekozen discipline

\*Metacognitieve kennis

- Eigen expressieve ervaring met het creatieproces
- Eigen verbeelding

*Met inbegrip van dimensies eindterm*

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau creëren

Affectieve dimensie<sup>o</sup>: Handelen vanuit een persoonlijk kader waarin voorkeuren voor waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën, ... geïnternaliseerd zijn, maar waarbij nog aandacht nodig is voor de balans tussen conflicterende aspecten



## Inhoud

<b>1</b>	<b>Algemene inleiding .....</b>	<b>5</b>
1.1	Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten .....	5
1.2	De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs .....	5
1.3	Ruimte voor leraren(teams) en scholen .....	6
1.4	Differentiatie .....	7
1.5	Opbouw van de leerplannen.....	8
1.6	Tot slot .....	8
<b>2</b>	<b>Situering .....</b>	<b>9</b>
2.1	Samenhang met de eerste graad .....	9
2.2	Samenhang in de tweede graad .....	9
2.2.1	Samenhang met de leerplannen algemene vorming binnen de A-finaliteit.....	9
2.2.2	Samenhang over de finaliteiten heen.....	9
2.3	Plaats in de lessentabel.....	10
<b>3</b>	<b>Pedagogisch didactische duiding .....</b>	<b>10</b>
3.1	Maatschappelijke vorming en het vormingsconcept.....	10
3.2	Krachtlijnen .....	10
3.3	Opbouw.....	11
3.4	Leerlijnen.....	11
3.4.1	Samenhang met de eerste graad .....	11
3.4.2	Samenhang in de tweede graad .....	13
3.4.3	Samenhang met de derde graad.....	14
3.5	Aandachtspunten.....	14
<b>4</b>	<b>Leerplandoelen .....</b>	<b>15</b>
4.1	In relatie met zichzelf, de anderen en de samenleving .....	15
4.2	Zich bewust van zijn verleden en zijn geschiedenis .....	20
4.3	Zich bewust van de wereld en de ruimte waarin hij leeft .....	22
4.4	Financieel en economisch verantwoordelijk .....	27
4.5	Artistiek en creatief.....	29
4.5.1	Beschouwen .....	29
4.5.2	Creëren.....	31
4.5.3	Reflecteren.....	32
<b>5</b>	<b>Lexicon .....</b>	<b>33</b>

<b>6</b>	<b>Inspiratie bij vormgeving.....</b>	<b>36</b>
<b>7</b>	<b>Basisuitrusting .....</b>	<b>40</b>
7.1	Infrastructuur .....	40
7.2	Materiaal beschikbaar in de infrastructuur .....	41
7.3	Materiaal waarover elke leerling moet beschikken.....	41
<b>8</b>	<b>Concordantie .....</b>	<b>41</b>
8.1	Eindtermen.....	42